

BMM'DE İTTİHATÇILAR VE REİSİCUMHUR SEÇİMİ

Nevzat ONARAN*

Tek parti döneminde Meclis'te reisicumhur seçimi, çok partili dönemdekine kıyasla genel olarak kolaylıkla yapılmıştır...

Meclis'te ve hükümette tek partinin varlığı, liderin arkasında olmak doğal anlayışı gereği olarak reisicumhur seçimi tartışmasız sonuçlanmıştır...

Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclis, ilk Reisi'ni 24 Nisan 1920'de ve ilk Reisicumhur'unu da 29 Ekim 1923'de seçmiştir.

1950 yılına kadar süren tek parti döneminde reisicumhur seçimlerinde, tek aday nedeniyle pek sorun yaşanmamıştır...

1950-1960 döneminde de cumhurbaşkanı seçiminde, Demokrat Parti'nin tek parti yönetiminde olduğu için 1950 öncesi gibi tek adaylı seçim geleneği sürmüştür...

1960-1980 döneminde ise, 1960 darbesiyle askeriyenin yürütmeden yargıya uzanan alan genişlemesiyle, asker-sivil ikilemi arasında cumhurbaşkanlığı seçimi özelinde sivil ve askeri bürokrasinin oluşturduğu devlet elit ile 'siyasi' elit arasında çelişkiler yoğunlaşmış ve sonunda Meclis'te cumhurbaşkanı seçilen emekli generaller olmuştur; bu süreç, 12 Eylül darbe lideriyle de devam etmiştir...

1960 sonrasında ilk sivil cumhurbaşkanı olarak 1989'da Turgut Özal seçilmiş ve sivil cumhurbaşkanı seçimi, 1993'de Süleyman Demirel ve 2000 yılında Ahmet Necdet Sezer'le devam etmiştir...

1990'lardan itibaren cumhurbaşkanını Meclis yerine halkın seçmesi fikri gündeme getirilmişse de, bugüne kadar bu yönde Anayasal değişiklik yapılmamış olduğu için, önümüzdeki yılın mayıs ayında cumhurbaşkanını yine Meclis seçecektir..

Bugünden kimi isimler gündeme gelmeye ve tartışılmaya başlanmıştır...

Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan ve Melcis-i Âyan 1908-1918'de üç dönem yasa- ma ve yürütme faaliyetini sürdürmüştür...

1 * Gazeteci, 15 Ekim 2005/25 Mayıs 2006, Bakırköy

1919'un sonunda yapılan seçimle ocak 1920'de açılan 4. dönem Meclis-i Mebusan'ın çalışması, mart 1920'de İstanbul'un işgaliyle son bulmuştur...

Ve İstanbul'un işgali sonrasında Anadolu'da Erzurum ve Sivas özelinde yoğunlaşan mücadele Ankara'da sürdürülür; artık Ankara yeni Meclis'in çalışma kentidir...

İstanbul'un işgalinden üç gün ve Meclis-i Mebusan'ın kapanmasından bir gün sonra 19 Mart 1920'de Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal'in 'Vilayetlere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına' hitaben gönderdiği tebliğde seçimin koşulları, 'her sancağın bir seçim bölgesi olduğu, seçimde herkesin aday olabileceği, her sancaktan 5 üyenin seçileceği, seçimin 15 günde bitirileceği, gizli oy ve salt çoğunlukla seçimin yapılacağı, seçime her yerin en büyük mülki amirinin başkanlık edeceği' şeklinde sıralanıyor (Mustafa Kemal, Nutuk, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1986, cilt 1, sayfa 563-565; Nutuk, Ankara-1938, sayfa 301-302).

Bu tebliğe göre Meclis'in adı, 'Olağanüstü Yetkili Bir Meclis'tir.

Seçime Hıristiyanların katılmasının engellenmesi, aleyhte propoganda yapılmaması amacıyla tebliğe konulmamış (Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1994, cilt 2, sayfa 437) olup, bunun sonucunda iki dereceli (500 birinci derece seçmenin 1 ikinci seçmen seçmesi) seçimde sadece vergi mükellefi olan erkeklerin seçme (25 yaş) ve seçilme (30 yaş) hakkı vardır (Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, TBMM Meclis Vakfı Yayınları, Ankara, cilt 1, sayfa 38; bundan sonra TPT/I-1, yani TPT/dönem-cilt).

1920 mart ve nisanında seçilenler Müslüman'dır.

Erzurum ve Sivas kongreleriyle şekillenen ve Ankara'da 23 Nisan 1336'da (Osmanlı'da kabul gören Rûmi takvime göredir, Miladi takvime göre tarihsel 23 Nisan 1920'dir; 1 Ocak 1926'tan itibaren Miladi takvime geçilir; 01.01.1334'den yani 01.01.1918'den itibaren Rûmi ve miladi takvime göre bazı ay adları farklıdır, günler aynıdır) açılan Büyük Millet Meclisi (BMM), 66 seçim [Çatalca, Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ'da seçim yapılmazken, Adana, İzmir, Mersin (Prof. Dr. İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, 1920-1923, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1997, sayfa 64) ve İstanbul işgal altındadır] bölgesinde yeni seçilenle ve son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinden bazılarının katılımı ile oluşur.

Bu Meclis'te, İngiliz işgalindeki Batum'un mebusları çalışmalarına devam eder (16 Mart 1921'deki anlaşmayla Rusya'ya bırakılır; TPT/I-3, sayfa 19), ama Lozan'da yoğun görüşme konusu ve Misakı Milli'nin bir parçası olarak nitelendirilen Musul hiçbir şekilde temsil edilmemiştir...

BMM, ilk olarak Reisini birinci dönemde 24 Nisan 1920'de ve reisicumhurunu da ikinci dönemde 29 Ekim 1923'de seçecektir...

Reisicumhuru Meclis'in seçmesi yönündeki bu tercih bugüne kadar süre gelmiştir...

Önümüzdeki yılda 10. Cumhurbaşkanı seçimi yapılacaktır.

Bugünden, özellikle tüm gıdasını resmi ideolojiden alan 'laik-İslam' ikileminde gerilimin artacağına yönelik sinyaller verilmeye başlanmıştır...

İttihatçı dönem

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Osmanlı siyasal hayatında özel bir yeri vardır; çünkü bir dönemin iktidar partisidir...

II. Meşrutiyet'le legal olarak çalışmasını sürdüren İttihat ve Terakki, 1913 ocak Babiâ-li askeri darbesiyle siyasal hayatın tek ve hakim partisi olarak iktidara sahip olup, daha sonra (1914-1918) tek parti rejimi kurmuştur...

II. Meşrutiyet'in III. Dönem Meclisi'ni oluşturan seçimler 1914 mayısında yapılır. Bu seçimle Meclis-i Mebusan'a giren tek parti, İttihat ve Terakki'dir (Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul-2000, sayfa 210/ bundan sonra Tunaya, cilt 3; Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, 3. baskı, Ankara-2001, sayfa 392).

İttihat ve Terakki, 1914 sonrasında bir anlamda muhalefetsiz olmanın da etkisiyle Meclis çalışmasını geri plana atacak derecede ileri giderek muvakkat (geçici) kanunlarla yani bugünkü adıyla kanun hükmünde kararnameyle iktidar eylemiştir...

İttihat ve Terakki'nin iktidarında, 1918'e kadar yayımlanan muvakkat kanunların sayısı 1.000'den fazladır. Bir günde 100'den fazla bu tür kanunun yürürlüğe konduğu olmuştur; 23 Teşrinievvel 1915'de 249 parça muvakkat kanundan 177'si kabul edilmiştir. (Tunaya, cilt 3, sayfa 466- 467).

Birinci Dünya Savaş'ı da bu dönemde yaşanmıştır.

İttifak blokunda Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte ve Alman subayların komutasında savaşa girilmiş, Osmanlı'nın İtilaf blokuna (Rusya, Britanya, Fransa, İtalya, Amerika) karşı savaştığı 9 cepheden sadece 6 tanesinin ülke içinde (Kafkas, Çanakkale, Irak, Sina, Filistin, Hicaz-Yemen) ve geriye kalanın 3 cephenin (Romanya, Galicya, Makedonya) de ülke dışında olması (Tunaya, cilt 3, sayfa 627, 613), Ermenilerin kitlesel olarak toprağından kopartılması ve kırımı, 1913'deki 4 milyon 980 bin kilometrekare (180 bin kilometrekaresi Avrupa'da, 1,8 milyon kilometrekaresi Asya'da ve 3 milyon kilometrekaresi Afrika'da) topraktan 1923'de 778 bin kilometrekarenin (Hatay hariç) geriye kalması ve 100 binlerce insanın ölmesi (Tunaya, cilt 3 sayfa 628), İttihat ve Terakki'nin nasıl ve kim için iktidar eylediğinin karakteristik özelliğini oluşturmaktadır...

İttihat ve Terakki'nin Balkan Harbinde netleşen Türkçülük anlayışı, öncelinde milletleşmenin bir akımıydı (Tunaya, cilt 3, sayfa 380); ama daha sonraki yıllarda bu etnik milliyetçilik, İttihat ve Terakki'nin ideolojik yapısının ve iktidar eylemesinin kaynağını oluşturmıştır...

Ekonomik, insani ve her yönüyle İttihat ve Terakki'nin tek parti askeri iktidarı, tamamen bir felaket dönemi olmuş; bu dönemin iktidar mensupları ve bazı bürokratları, işgal halindeki İstanbul'da Osmanlı yönetimince yargılanmış ve bazıları da idam edilmiştir...

İttihat ve Terakki'nin muhalefetsiz olarak iktidar olduğu ve Almanya ile birlikte aynı cephede savaşa girdiği 1914 sonrasında, darbeci anlayışla Meclis-i Mebusan saf dışı kalmıştır. İttihatçı yönetimin Almanya ile ittifak antlaşması yaptığı gün (2 Ağustos 1330/15 Ağustos 1914'de) Meclis, 5 aylık bir ara tatiline girmiş ve tatil, 14 Ocak 1915'e kadar sür-

müş (Tunaya, cilt 3, sayfa 601) ve Sarıkamış'ta 10 binlerce askerin kırımı da bu dönemde yaşanmıştır...

18 Aralık 1908-21 Ağustos 1909 döneminde (8 ay 3 günde)140 içtima/toplantı yapan Osmanlı Meclis-i Mebusan, 14 Mayıs 1914-13 Mart 1916 döneminde (21 ay 29 günde) 82 toplantı yapmıştır. 18 Aralık 1908-28 Haziran 1910 döneminde yani 18 ay 10 günde 265 olan içtima sayısı, 14 Mayıs 1914-21 Aralık 1918 döneminde yani 55 ay 8 günde 253'tür (Tunaya, cilt 3, sayfa 216).

İlk yasama dönemi olan 1908-1912 yıllarını II. Meşrutiyet'in en verimli ve dinamik dönemi olarak ifade eden Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, mevcut İttihat ve Terakki rejimini şöyle değerlendiriyor (Tunaya, Cilt 3, sayfa 213, 487, 490):

"İttihat ve Terakki, sivil bir yönetim de kurmamıştır. Kurmak da istemiyordu. Orduya ve sıkıyönetime dayanan askeri bir meşrutiyetti, bu rejimin adı... İttihatçılar, özellikle Mebusan Meclisinde, muhalefete 'tahammül' göstermemişlerdir."

İktidardakinin muhalif olanı 'vatan haini' ile eş görmesinin başlangıcı bu dönemdir dersek, abartmış olmayız...

Birinci Dünya Savaşı ('Yalnızca bir devletin değil, bir iktidar partisinin de savaşıdır'/ Tunaya, cilt 3, sayfa 613) yenilgisinden sonra, Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzalanmasının ertesi günü, İttihat ve Terakki son kongresini yapar ve dağılır..

İttihatçılar, Teceddüt Fırkası'nı kurarlar ve İttihatçı liderler Talat, Enver ve Cemal paşalarla bir grup fırka yöneticisi Alman denizaltısı ile Osmanlı İmparatorluğu dışına kaçar.

Fırka resmen tasfiye edilirse de, Cemiyet ayakta!..

İttihatçıların büyük bir kısmı, Müdafaa-i Hukuk kadrosu olarak BMM içinde ve dışında, 'Milli Mücadeleye' katılmış olup (Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de 10 Sene, Cilt 2, Kitap Yayınevi, İst. 2006, sayfa 687, 696, 703-705), bir bölümü de Halk Fırkası'na karşı bir muhalefet cephesi oluşturacaklar ve 1926 yılında, İzmir Suikastı nedeniyle, İstiklâl Mahkemesi'nce bir kez daha yargılanacaklardır (Tunaya, cilt 3, sayfa 676).

Siyasal hayatta 1914'ten itibaren başlayan dönem, İttihatçı politika zihniyetinin daha sonraki yeniden yapılanma yıllarında da etkinliğini koruduğu bir süreç olmuştur...

BMM açılıyor

Meclis, 23 Nisan 1336'da yani 23 Nisan 1920'de cuma günü (Hacı Bayramı Veli Camiinde toplanıldı, Kuran okundu, namaz kılındı ve ardından yürünerek Meclis binasına gelindi/ Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet-1920, Goloğlu Yayınları, Ankara-1970, sayfa 157) öğlen saat 1.45'te açılır ve saat 2.30'da yarın yeniden toplanmak üzere çalışmaya ara verilir (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Devre, cilt 1, TBMM Matbaası-Ankara, 3. basılış, 1959, sayfa 1-3; bundan sonra TBMM ZC/I-1, yani TBMM ZC/devre-cilt).

Meclis, Sinob Mebusu Şerif'in, 'reisi sin' sıfatıyla yani en yaşlı üyenin başkanlığında toplanıyor ve kürsüye çıkan Şerif (82 Anayasası'nın değişmeyen maddelerinden birisi de Madde 174: İnkilâp kanunlarının korunması'dır. Bu maddede, tevhidi tedrisat (1924),

şapka (1925), tekke ve zaviyelerin kapanması (1925), medeni nikah (1926), harf (1928), kıyafet (1934) ve bey, paşa, efendi gibi lakap ile unvanların kaldırıldığı (26 Kasım 1934) kanunlar tek tek sayılır. Lakap ve unvanların kaldırıldığı kanuna göre, birisine bey, paşa diye hitap etmek yasaktır; onun için bu çalışmada hiçbir kimseye bey ya da paşa ile hitap edilmeyecektir), milli iradenin egemenliğine dikkat çekerek, konuşmasını şöyle bitiriyor:

- Büyük Millet Meclisi'ni küşadeyliyorum...

Anlıyoruz ki, Meclis'in adı: Büyük Millet Meclisi'dir..

Konuşmasını şiddetli alkışlar arasında 'Cenabı Allah'tan niyaz eylerim' şeklinde tamamlayan başkandan sonra, Mustafa Kemal (Atatürk) söz alır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye namına çalışmalarını sürdüren Mustafa Kemal, Ankara Mebusu'dur.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'a Erzurum mebusu olarak seçilen, ama İstanbul'daki Meclis çalışmalarına katılamaması nedeniyle, yeni seçimle Ankara Mebusu olan Mustafa Kemal konuşmasının ardından, hem iki divan katibi (ve biri için Muhiddin Baha'yi öneriyor) hem de encümen teşkili önerisinde bulunur.

Konuşmanın devamında 15'er kişilik iki tane 'Mazbataları Tetkik Encümeni'nin seçilmesini isteyen önerge sunuluyor Meclis başkanlığına.

23 Nisan'daki toplantıda seçimsiz oluşturulan 15'er kişilik iki komisyondan birincisinde 2 tane ve ikincisinde de 7 tane üye, geçmiş politik hayatı itibariyle İttihatçıdır (TBMM ZC/I-1, sayfa 2-3).

Konuşmalar ve önergeler hakkında bilginin yer aldığı Meclis tutanağında, Meclis'in ilk oturumuna kaç mebusun katıldığı ve Meclis'in toplam üye sayısı hakkında her hangi bilgiye yer verilmiyor.

Bazı çalışmalardaysa, o günkü siyasal koşullarda Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlük oturumuna 115 mebusun katıldığı ifade ediliyor (isim listesi verilmiyor; pek çok kaynaktan derleyen Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1995, sayfa 1-5; Mazhar Müfit Kansu, Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, cilt 2, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1988, sayfa 570; Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal, 1919-1922, cilt 2, Remzi Kitapevi, İstanbul-1977, sayfa 262-264, 283; Prof. Dr. İhsan Güneş, age, sayfa 71).

Ayrıca ilk günlük oturuma 120 mebusun katıldığı da iddia edilmektedir (Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Kültür Müstesarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 13, Ankara-1973, sayfa 168-169).

Ve 24 Nisan'da reis ve divan seçiminde ise 120 mebus rey kullanmıştır (Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet-1920, Goloğlu Yayınları, Ankara-1970, sayfa 159).

Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit, Meclis'in açılışa katılan mebusların bir nevi siyasal kimliği olarak değerlendirilecek, kıyafetleri hakkında şu gözlemlerde bulunuyor (Mazhar Müfit Kansu, age, anı yerde):

“Mebusların adedi, ilk açılışta 115 olup, Meclis'te bizzat merak ederek saydım, 50 mebus kalpaklı, 41 mebus fesli ve 21 mebus sarıklı idi..”

TBMM'nin birinci dönemle ilgili yaptığı çalışmada (Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, TBMM Meclis Vakfı Yayınları, Ankara), ilk günlük Meclis oturumuna katılan milletvekilleri hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır (TPT/I-1, sayfa 41-43).

23 Nisan'da açılan Meclis, mevcut koşullar nedeniyle olacak ki, tüzüğün yeterli katılım şartı aranmaksızın toplanmış ve çalışmasını sürdürmüştür.

I. Devre ve and içme

Meclis'in I. Devre yani I'inci dönem toplam üye ve ilk açıldığı gün katılan mebus sayısı hakkında, farklı rakamlara dikkat çekiliyor.

Meclis çalışmalarına katılan milletvekili sayısı hep olması gerekenin altında, yani Meclis'te çoğunluk sağlanamadan çalışma yapılmak zorunda kalınmıştır.

Resmi olmayan yayınlarda toplam mebus sayısı hakkında; 338 (Mazhar Müfit Kansu, age, sayfa 571), 442 (Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, cilt 1, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sayfa 339), 390 (Mahmut Goloğlu, Üçüncü Cumhuriyet, sayfa 321-351/Ek 6) ve 337 (Yrd. Doç. Yavuz Aslan, TBMM Hükümeti/23 Nisan 1920-30 Ekim 1923, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2001, sayfa 19) rakamlarına yer veriliyor.

Resmi olarak, 348'i yeni seçilen mebus olmak üzere, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'dan katılan 88 ve ne seçildiği halde ne Osmanlı Meclis-i Mebusan'a ne de BMM'ye katılmayan 1 üye de dikkate alındığında toplam 437 mebusun adı BMM üye defterine kaydedilmiştir (TPT/I-3, sayfa 13-14).

437 milletvekilinin 34 tanesi seçildikleri halde Meclis'e katılmadan istifa eden ya da istifa etmiş sayılmış olup, bu halde Meclis'te bulunması gereken milletvekili sayısı 403'tür (TPT/I-3, sayfa 983).

Dönem içinde mazeretsiz olarak çalışmalara katılmaması ve istifa etmesi nedeniyle de mebus sayısında eksilme olmuştur...

Eylül 1920-ekim 1922 döneminde 12 mebus ya istifa etmiş ya da iki aydan fazla özürsüz aralıksız Meclis'e katılmadığı için istifa etmiş sayılmıştır. Ayrıca ekim 1920-mart 1923 döneminde memurluğu tercih etmesi nedeniyle istifa etmiş mebus sayısı 25 ve şubat-mayıs 1921 döneminde mebusluğu red edilen mebus sayısı da 5'dir. (TPT/I-3, sayfa 984-987).

1920'nin sonuna kadar Meclis çalışmalarına katılım, genel olarak toplam ifade edilen üye sayısının yarısı düzeyinde bile gerçekleşmemiştir.

Meclis'in açılmasından bir ay sonrasında çalışmalara katılan milletvekili sayısı 174'tür (Prof. Dr. Salâhi R. Sonyel, Kurtuluş savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1995, sayfa 79; İngiliz Yüksek Komiser Amiral Sir John de Robeck'in 22 Mayıs 1920'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği rapor; bundan sonra İngiliz İstihbaratı).

11 ay sonrasında ise BMM Reisi Mustafa Kemal, 1 Mart 1921 itibariyle toplam mebus sayısını 350 olarak açıklamıştır. Buna göre, mebusların 12'si Malta'da tutuklu, 68'i İstanbul'dan Meclis-i Mebusan'dan katılan olup, 270'i de yeni seçilmiştir.

BMM Reisi Mustafa Kemal, 1 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmada, 23 Nisan 1920'den itibaren Meclis'in yaptığı çalışmalar hakkında bilgi vererek, Mebus sayısı hakkında şu değerlendirmede bulunuyor (mebus listesi verilmiyor; TBMM ZC/I-9, sayfa 2-6; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1989, cilt 1, sayfa 183):

"Efendiler, Büyük Millet Meclisi bugün ikinci içtima senesine giriyor... Meclisi Âli ikinci senei mesaisine 12'si Malta'da mevkuf, 68'i İstanbul Meclisi Mebusanından iltihak eden ve 270'i de Büyük millet Meclisi'ne âza olarak intihab edilen ki ceman 350 muhterem âza ile başlıyor..."

Mustafa Kemal'in bu konuşmayı yaptığı gün oylamada, 171 mebus rey kullanmıştır; yani Meclis çalışmasına toplam 350 mebusun yarısı kadar bile katılım olmamıştır.

28 Nisan 1920'deki toplantıda, Ankara Mebusu Şemseddin ile arkadaşlarının ve Karahisarı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü'nün yemin etme metniyle ilgili önergesi Layiha Encümenine havale edilir (TBMM ZC/I-1, sayfa 114).

Encümenin mazbatası, 6 Temmuz 1920'deki toplantıda ele alınır ve kabul edilir. BMM'nin 10 Temmuz 1920'deki toplantısında, 309 mebusun adı okunur ve 144 mebus kabul edilen yemin metnini okuyarak and içer (TBMM ZC/I-2, sayfa 203, 233-236); 15 Temmuz'daki oturumda da devam edilir ve yemin eden mebus sayısı 39'dur (TPT/I-1, sayfa 135-136). Mustafa Kemal de, 15 Temmuz'daki oturumda yemin eder.

And içme metni şöyledir (TBMM/I-2, sayfa 233):

"Makamı hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlâs (kurtarma) ve istiklâlinden başka bir gaye takib etmeyeceğime vallahi."

Meclis'in çalışmaya başlamasından yaklaşık üç ay sonra 10 ve 15 Temmuz 1920'deki toplantıda adı okunan 309 mebusun 183 tanesi yemin etmiştir.

BMM, kimi maddelerinde değişiklik yapılırsa da Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Dahili Nizamnamesi yani iç tüzüğü ile çalışmasını sürdürmüş ve ancak 19 Kasım 1924'de tümünden değiştirilmesi kararlaştırılmışsa da tüzüğün kabulü 2 Mayıs 1927'deki oturumda yapılmış ve yürürlüğü girmiştir. Bu tüzük 1 Eylül 1973'e kadar yürürlükte kalmış ve uygulanmıştır. (TPT/I-1, sayfa 103-107; TPT/II-2, sayfa 120-134).

Yani BMM, 2 Mayıs 1927'ye kadar Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın iç tüzüğü ile çalışmasını sürdürmüştür.

“İttihat ve Terakki âzasıydık...”

Meclis'in ilk döneminde İttihatçı anlayış varlığını ve etkinliğini kadrosal olarak koruduğu gözlenmektedir...

BMM Reisi Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin birinci devresinin son oturumdan iki gün öncesinde 14 Nisan 1923'de, İstanbul gazetelerinin İttihat ve Terakki ile ilgili haberi nedeniyle Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, bir anlamda Cumhuriyet'in ilk kadrosunu oluşturanların İttihat ve Terakki kimliğine dikkat çekerek, şu değerlendirmede bulunur (Mustafa Kemal, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk KDTYK-AAM, Ankara-1989, cilt III, sayfa 85-86):

“İttihad ve Terakki Fırkası namına teşrik-i mesai için hiçbir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihad ve Terakki Cemiyeti ve fırkası namına hareket etmek salâhiyetini haiz değildir ki böyle ve bu nama müracaat vaki olabilsin. Çünkü herkesçe malûm olduğu üzere, mezkûr cemiyet müterakenin ferdasında o vaktiki İttihad ve Terakki merkez-ı umumisinin dâvetiyle merhum Talât Paşa'nın riyaseti altında aktedilen kongresi kararıyla Teceddüt Fırkası'na inkılâp etmiş ve bütün hukuk ve emvâlini mezkûr fırkaya devrederek İttihad ve Terakki namının tarihe tevdi edildiğini ilân etmişti.

Vaktiyle zaten bir çoğumuz o cemiyetin müessis ve âzasından bulunuyorduk. Son kongresi kararıyla tarihe intikal eden mezkûr cemiyetin müntesipleriyle bilâhare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısm-ı küllisi büyük milletimizin azm-ı küllisi büyük milletimizin azm-ı bülendinden (bülend: Yüce, yüksek) doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirak ve iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir.”

Cumhuriyet'in kadrosundaki İttihatçı kimlikle ilgili bu değerlendirmeyi yaptığından üç yıl sonrasında da, İttihat ve Terakki'nin teşkilat yapısını sürdürmeye yönelik girişimlerin mahkum edildiği İzmir-1926 haziran-ağustos yargılama ve idamlar öncesinde, Falih Rıfkı Atay'ın ilki 13 Mart 1926'da olmak üzere Hâkimiyet-i Milliye'de tefrika olarak 32 parça halinde yayımlanan röportajında Reiscumhur Mustafa Kemal, 1919'da Samsun'a çıkmadan evvel İstanbul'da birisiyle yaptığı görüşmeyi aktarır ve görüştüğü kişinin İttihat ve Terakki hakkındaki ifadeleri üzerine, konuşmasını şöyle sürdürdüğünü aktarır (Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal'in Ağzından Vahideddin, Pozitif Yayınları, İstanbul-2005, sayfa 104, 110; kitap olarak ilk baskı 1955):

“Evet, İttihat ve Terakki'nin temsilcisi değilim, fakat müsadenizle söylemeliyim ki, İttihat ve Terakki vatansever bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum.

Cemiyet hiçbir vakit sizin bu aşağılamanızı hak edecek bir mâhiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir. Ama vatanseverliği münâkaşaların üzerindedir... Beni Talat Paşa'nın, Enver Paşa'nın ve genellikle İttihat ve Terakki erkânının muhâlifli sayıyorlardı...”

Reisicumhur Mustafa Kemal, 1926 yılında, geçmişe yönelik değerlendirme yaptığında, Samsun'a çıkmadan önce 1919 baharında, fiilen azası olduğu İttihat ve Terakki'yi vatansever bir cemiyet olarak değerlendiriyor ve karşısındakine de hatırlatıyor...

Meclis'te ne kadar İttihatçı'nın olduğu konusu dönemin raporlarına da konu olmuştur. 13. Fırka Kumandanı ve Trabzon Mutasarrıfı/Valivekili Miralay Sami Sabit'in, **Ardahan Mebusu Hilmi'nin** Trabzon'daki kasım 1921'deki faaliyetleri hakkında gerek Şark Cephesi Kumandanlığına gerekse Ankara'ya gönderdiği telgrafta, Hilmi'nin Meclis'te 40 tane İttihatçı mebusun bulunduğunu söylediğini rapor eder (General Sami Sabit Karaman, İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, Arma Yayınları, İstanbul-mayıs 2002, sayfa 35, 42, 56).

Miralay Sami Sabit, 17 Kasım 1921'de Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgrafta Hilmi'nin anlattığı biçimiyle şöyle aktarır (General Sami Sabit Karaman, age, sayfa 35; Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa, Emre Yayınları, İstanbul, cilt I, sayfa 319'da aynı telgrafın tarihi 18 Kasım 1921 olarak yazıyor):

"Mecliste pek dayanışmacı 40 İttihatçı mebus bulunduğunu, Kemal Paşayı devirmek pek mümkünse de buna şu anki vaziyetin uygun olmadığını anlattı..."

Bu tarihte, yani Karabekir'e telgrafın çekildiği 17 Kasım 1921'de Meclis'in gündeminde görüşülen maddelerden birisi de, Maarif Vekaleti ve Nafia Vekaleti seçimleridir; Maarif Vekaleti seçimine 175 mebus ve Nafia Vekaleti seçimine de 167 mebus katılır (TBMM ZC/I-14, sayfa 254).

17 Kasım öncesi 12 Kasım'daki oylamaya 148 mebus ve sonrasında 21 Kasım'daki oylamaya da 163 mebus ve 1920'nin son oturumu olan 29 Aralık'ta (TBMM ZC/I-7, sayfa 91-92) muvakkat bütçe kanunu oylamasında 105, şehit zabit ailelerine maaş bağlanması kanunu oylamasında 94 mebus rey kullanmıştır.

1926 yargılamalarında idam edilen Ardahan Mebusu Hilmi, yurtdışındaki İttihatçı önderlerle yakın ilişki içinde olup, büyük olasılıkla İttihatçı anlayışta birlikte hareket ettiği ve ilişkide bulunduğu mebus sayısının 40 olduğunu ifade etmektedir; yani BMM'de İttihatçı grup 40 mebusan oluşmaktadır...

Bu halde, Meclis çalışmalarına katılan mebusların dörtte biri İttihatçıdır.

70 İttihatçı mebus

İttihatçı siyasal kimliğini, 1918'de örgütsel hayatına resmen son verilen İttihat ve Terakki Fırkası'nı doğrudan yeniden kurmayı benimseyen fikriyat olarak değil, hem 1919 öncesinde İttihat ve Terakki ve onun silahlı teşkilatı Teşkilat-ı Mahsusa ile örgütsel ilişkisi bulunan hem de esas olarak fırkanın Türkçülük ideolojisini [Osmanlılık ('devleti korumak için bir maskeydi'/ Tunaya, cilt 3, sayfa 376) ve 'vatan-ı umumi' idealini 1911 yılından itibaren terk eden İttihat ve Terakki zamanla milliyetçi 'Türkçü' bir ideolojide karar kılmış ve bu tutumunu Turancılık (Turan, İttihatçılara göre, aslında yeni bir vatan-ı umumi olacaktır/Tunaya, cilt 3, sayfa 390) anlayışına kadar genişletmiştir (Tunaya, cilt

3, sayfa 728); Turancılık yönünü yani dış Türkler'i hariç tutarak] benimseyen ve bunun mücadelesini sürdüren anlayışı tanımlamak için kullanıyorum...

1920 öncesinde İttihat ve Terakki Fırkası ya da Teşkilat-ı Mahsusa âzası ve taraftarı olarak siyasal hayatta görev alan İttihatçılar, 1920 sonrasında Anadolu'da yeni dönemde Cumhuriyet'in kurulmasında aktif rol almışlar ve Fırka'nın fiili devamı olarak nitelendirilenler de, daha sonraki dönemdeyse tasfiye edilmişlerdir.

İttihatçılar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlandırılmasında ve devamında 23 Nisan 1920'de açılan BMM'de mebus olarak görev almıştır (Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılar, Çeviren: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul-2003). Bu cemiyetler, geniş ölçüde, İttihat ve Terakki'nin yerel örgütleriyle özdeslik göstermiştir (birçok kaynaktan aktaran Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1999, sayfa 26).

23 Nisan 1920'de açılan Meclis'in birinci devresinde İttihatçı mebus sayısını, Ardahan Mebusu Hilmi 40 olduğunu belirtirken, Cemal Kutay da 80'i aştığını iddia etmiştir (Cemal Kutay, Tarih Konuşuyor, sayı: 20, eylül 1965, sayfa 1.540'dan aktaran Tunaya, cilt 3, sayfa 701'de 23 no'lu dipnot).

İttihat ve Terakki'nin dışarıya kaçan liderlerinden Enver Paşa, bir diğer kaçan İttihatçı lider Cemal Paşa'ya gönderdiği raporda, geçmiş partidaşlarını biliyor olacak ki, Ankara'da 1920 ekiminde bizzat Mustafa Kemal'in de desteğiyle (Ali Fuat Cebesoy, kendisinin 26 Ekim 1920 Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumîsi Hakkı Behiç ve Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal ve 31 Ekim 1920'de BMM Reisi Mustafa Kemal imzalı telgraflarla Türkiye Komünist Partisi hakkında bilgilendirildiğini anlatır/ Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul-2000, sayfa 550-555; Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul) resmi olarak kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nın Büyük Millet Meclisi'nde isim vermeden 30 kadar azası bulunduğunu yazmıştır (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sayfa 55-56).

1920 nisan-1923 nisan dönemi milletvekillerinin tek tek özgeçmişlerinin yer aldığı Türk Parlamento Tarihi'nde, mebusların çoğunun Osmanlı dönemindeki siyasi kimlikleriyle ilgili yeterli bilgi bulunmaması nedeniyle diğer kaynaklardan da (TPT/I-3, sayfa 43-980; Tunaya, Cilt 3; Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları, İstanbul-2000; Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sayfa 97, 116, 127, 135-136, 163, 1671, 430-433; Erik Jan Zürcher, age, sayfa 46-47, 81-85, 100-122, 134, 139-140, 147, 195, 220-222, 231, 238; Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar-I, BDS Yayınları, İstanbul-2000, 2. baskı, sayfa 85; Philip H. Stoddard, Teşkilât-ı Mahsusa, Çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2003, sayfa 161-166) yararlanarak yaptığım saptamaya göre Büyük Millet Meclis'indeki mebusların 70 tanesi İttihatçı (Ek. I- I. Devre (1920-1923)'teki İttihatçı mebuslar).

Bu 70 İttihatçı mebustan 14 tanesi Teşkilat-ı Mahsusa'nın ya da yan kuruluşu olan bir başka örgütün üyesidir...

Milletvekillerinden Mehmut Şükrü Bey (Bolu), İttihat ve Terakki'nin tasfiyesi sonrasında yerine kurulan Teceddüt Fırkası Başkanı iken İhsan Bey (Siverek) Teceddüt Fırkası'nın Yönetim Kurulu üyesidir.

Bitlis, Dersim, Genç, Sinob, Canik, Biga gibi seçim bölgesinde hiç İttihatçı mebus bulunmazken, bazı illerde (Edirne gibi..) de birden fazla İttihatçı mebus bulunmaktadır...

Buna, İttihat ve Terakki'nin tek başına Meclis'e girdiği III. dönemdeki (25.5.1914-21.12.1918 devresi, Tunaya, Cilt 3, sayfa 210; Sina Akşin, age, sayfa 392) 16 mebusları da (bazıları, I. dönem/18.12.1908-18.1.1912, II.dönem/18.4.1912-5.8.1912 ve IV. dönem/12 Ocak-18 Mart 1920'de mebus seçilmiştir) eklenmesi halinde, İttihatçı mebus sayısı 86'e yükseliyor [Ek. II- Geçmişte (özellikle Meclis-i Mebusan'ın 3. dönem) mebus olan I. Devre mebusları].

Ve buna, görevi gereği İttihatçı olabileceği düşünülecek İttihat ve Terakki'nin İzmir, Erzurum ve Konya'daki okullarında öğretmenlik ile müdürlük ve gazetesinde yazışları müdürlüğü yapmış 4 mebusla, Türk Ocağı Başkanlığı yapmış 1 mebus da dikkate alındığında, toplam İttihatçı mebus sayısı 90'ye yükseliyor (Ek. III- İttihat ve Terakki'nin mektebinde ve gazetesinde çalışmış olan I. Devre mebusları).

Meclis'te 1 Mart 1921 tarihi itibarıyla mebusluğu süren 350 mebusun (Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sayfa 90-100) varlığı dikkate alındığında, 70 İttihatçı mebusun 9 mebus (Hilmi/Ardahan, Veysel Rıza/Gümüşhane, Ali Fethi/İstanbul, Reşit Paşa/Sivas, Paşa Yakup/Maraş, Zeynelabidin/Niğde, Reşit/Saruhan, İhsan/Siverek, Hamit/Trabzon), ya memurluğu tercih edip istifaya geçmesi ya da Ali Fethi gibi Ankara'ya geç gelmesi nedeniyle Meclis'te çalışmalara katılacak durumda değildir.

Bu halde, mart 1921'de mecliste 61 İttihatçı mebus bulunmaktadır...

Ek. I- I. Devre (1920-1923) İttihatçı mebuslar

- Adana: 5
1- Zamir Damar (Arıkoğlu) __ II
Amasya: 7
2- Bekir Sami __ II-Tokat
Ankara: 9
3- Ali Fuat (Cebesoy) __ II
4- Mustafa Kemal (Atatürk)* __ II
Antalya: 6
5-Hamdullah Suphi (Tanrıöver) __ II- İstanbul
Ardahan: 2
6- (Filibeli) Hilmi
Bayazıt: 5
7- Dr. İbrahim Refik (Saydam)* __ II- İstanbul
Bolu: 8
8- Mehmet Cevat Abbas (Gürer)* __ II
9- Mehmet Şükrü (Gülezer) __ II
Burdur: 6
10- Mehmet Akif (Ersoy)*
Bursa: 7
11- Muhittin Baha (Pars)
12- Şeyh Servet (Akdağ)
13- Necati (Kurtulus)* __ II
Cebelibereket (Osmaniye): 3
14- Mehmet İhsan (Eryavuz) __ II
Denizli: 6
15- Hakkı Behiç (Bayiç)
16- Yusuf (Başkaya) __ II
Edirne: 5
17- Cafer Tayyar (Eğilmez) __ II
18- Kâzım Karabekir __ II- İstanbul
19- Mehmet Faik (Kaltakkıran) __ II
20- Mustafa İsmet (İnönü) __ II- Malatya
Ertuğrul (Bilecik): 5
21- Ahmet Hamdi (Aksoy) __ II- İzmir
Erzurum: 9
22- Ahmet Vasfi (Mühürdaroğlu)*
23- Hüseyin Avni (Ulaş)
Eskişehir : 7
24- Eyüp Sabri (Akgöl)*
25- Hüsrev Sami (Kızıldoğan)*
Ayıntap (Gaziantep): 6
26- Kılıç Ali (Kılıç) __ II
27- Ragıp (Yoğun)
Gümüşhane: 5
28- Veysel Rıza (Zarbut) __ II
Hakkâri: 2
29- Mazhar Müfit (Kansu) __ II- Denizli
İstanbul: 12
30- Abdülhak Adnan (Adivar) __ II
31- Ali Fethi (Okyar)* __ II
32- Ali Rıza (Bebe) __ II
İzmir: 8
33- Yunus Nadi (Abalıoğlu) __ II- Mentеше
İzmit (Kocaeli): 6
34- Hüseyin Sırrı (Bellioğlu)
35- Hamdi Namık (Gör)
Karahisar-ı Sahip (Afyon): 8
36- Ali (Çetinkaya)* __ II
37- İsmail Şükrü (Çelikalay)
Karahisar-ı Şarkı (Şebın Karahisar): 5
38- Mehmet Vasfi (Seçer)
Karesi (Balıkesir): 6
39- Kâzım (Özalp)* __ II
Kastamonu: 8
40- Abdülkadir Kemali (Öğütçü)
Kayseri: 7
41- Sabit (Gözügeçgel) __ II
Kırşehir: 7
42- Mehmet Rıza
Konya: 10
43- Hacı Bekir (Sümer) __ II
44- Halil Kâzım (Hüsnü) __ II
45- Mehmet Rifat (Saatçi)
46- Ömer Vehbi (Büyükyalvac)
Kozan: 5
47- Dr. Mustafa Elvan (Cantekin) __ II- Tekirdağ
48- Hüseyin (Çelik)
49- Reşit (Ronabar)

Kütahya: 6
50- Haydar
51- Yusuf Cemil (Altay)
Lazistan (Rize): 6
52- Mehmet Necati (Memişoğlu)
53- Dr. Zeynelabidin Abdin (Atak)*
Maraş: 6
54- Paşo Yakup Hamdi (Bozdağ)
Mardin: 6
55- Mehmet Necip (Güven) __II
Menteşe (Muğla): 6
56- Dr. Ahmet Tevfik Rüştü __II- İzmir Mer-
sin: 5
57- Hüseyin Salahattin (Köseoğlu)
Niğde: 6
58- Zeynelabidin Abidin (Bayhan)
Saruhan (Manisa): 8
59- İbrahim Süreyya (Yiğit) __II- Kocaeli
60- Mahmut Celal (Bayar) __II- İzmir
61- Reşit*
Siird: 6
62- Halil Hulki (Aydın) __II
Sivas: 8
63- Hüseyin Rauf (Orbay)* __II- İstanbul
64- Vâsif (Karakol)
Siverek: 5
65- İhsan (Sağlam) __II- Ergani
Tokat: 5
66- Nazım (Resmor)
Trabzon: 9
67- Hamit (Kapancı)
68- Hafız Mehmet (Engin)
Urfa: 3
69- Hacı Salih Hayali
Yozgat: 7
70- Yusuf Bahri (Tatlıoğlu)

Açıklama 1- Vilayetin yanında verilen rakam (örneğin: Adana: 5, Adana'nın toplam 5 mebusu var) mebus sayısını gösteriyor.

Açıklama 2- 1921'e kadar 6 mebus, memurluğu tercih ettikleri için BMM'den istifa etmiş veya istifa etmiş sayılmıştır. Veysel Rıza (Gümüşhane, 23 Ekim 1920'de Gümüşhane Mutasarrıflığı'nı tercih eder), Reşit Paşa (Kozan, 2 Ekim 1920'de Sivas Valiliği), Paşo Yakup Hamdi (Maraş, 21 Ekim 1920'de Pazarcık Kaymakamlığı), Zeynelabidin Abidin (Niğde, 11 Ekim 1920'de Niğde İl Genel Meclis üyeliği), İhsan (Siverek, 9 Ekim 1920'de Mardin Mutasarrıflığı), Hamit (Trabzon, 21 Ekim 1920'de Trabzon Valiliği).

Açıklama 3- Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin 322 no'lu üyesi (Tunaya, age, sayfa 39'da 4 no'lu dipnot) olup, askeri çekirdek kadrosundan (Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılar, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sayfa 80, 85).

Açıklama 4- Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'a Erzurum mebusu olarak seçilen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Meclis çalışmalarına katılmadığı için Büyük Millet Meclis'ine Ankara mebusu olarak yeniden seçilip katılmıştır.

Açıklama 5- İsimlerin yanındaki 'II' bu iki rakamı, mebusun BMM'nin ikinci döneminde de mebus seçildiğini gösteriyor. II'nun yanındaki vilayet ismi de, bu dönemde seçildiği ilin adıdır.

Açıklama 6- Hamdullah Suphi (Tanrıöver), İttihat ve Terakki ile bütünleşmiş Türk Ocağı yöneticisi (T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul-1998, sayfa 458-470; Tunaya, Cilt 3, sayfa 337-338; Erik Jan Zür-

cher, Milli Mücadelede İttihatçılar, İletişim Yayınları, sayfa 120-122; Galip Vardar, İttihad ve Terakki İçinde Dönerler, İnkılap Kitabevi, İstanbul-1960, sayfa 276-277).

Açıklama 7- Mebusların yanındaki * işareti de geçmişte o kişinin Teşkilat-Mahsusa ya da bunun yan örgütlerinden birisinin üyesi olduğunu göstermektedir. Liste esas olarak Philip H. Stoddard'un çalışmasında (age, sayfa 161-166) yer alıyor. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin askeri çekirdek kadrosundadır (Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılar, İletişim Yayınları, sayfa 85).

Ek. II- Geçmişte (özellikle Meclis-i Mebusan'ın 3. dönem) mebus olan I. Devre mebusları

- 1- Dr. Asım (Sirel)/Amasya, 3. dönem.
- 2- Mustafa Hilmi (Çayırloğlu)/Ankara, 2., 3. ve 4. dönem. ___II
- 3- Ömer Mümtaz (Tanbiy)/Ankara, 3. ve 4. dönem. ___II
- 4- Veli (Saltıkgil)/Burdur, 3. dönem.
- 5- Abdullah İsmet (Eker)/Çorum, 3. ve 4. dönem. ___II
- 6- Fevzi (Pirinçioğlu)/Diyarbakir, 1., 2., 3. ve 4. dönem. ___II
- 7- Zülfi (Tiğrel)/Diyarbakir, 2. 3. ve 4.dönem. ___II
- 8- Abdullah Azmi (Torun)/Eskişehir, 1., 2., 3. ve 4. dönem. ___II
- 9- Mehmet Ali Cenani /Gaziantep, 1., 2., 3. ve 4. dönem. ___II
- 10- Hasan Fehmi (Ataç)/Gümüşhane, 2. ve 3. dönem. ___II
- 11- Behçet (Kutlu)/Kângırı; 1., 3. ve 4. dönem.
- 12- Mehmet Vehbi (Bolak)/Karesi, 2. ve 3. dönem. ___II
- 13- Ahmet Rüstü (Çolakoğlu)/Kastamonu, 3. dönem.
- 14- Rifat (Çalika)/Kayseri, 3. ve 4. dönem.
- 15- İlyas Sami (Muş)/Muş, 1., 2. ve 3. dönem. ___II
- 16- Mehmet Rasim (Başara)/Sivas, 3. dönem. ___II

Ek. III- İttihat ve Terakki'nin mektebinde ve gazetesinde çalışmış olan I. Devre mebusları

- 1- Süleyman Necati (Güneri)/Erzurum, 1913'den itibaren Erzurum İttihat ve Terakki İdadisi'nde öğretmen, Konya İttihat ve Terakki Mektebi'nde müdür ve Osmanlı'da 4. dönem mebus.
- 2- Selahattin /İstanbul, İzmir İttihat ve Terakki Sultanisi'nde öğretmen.
- 3- Ali Enver (Tekand)/İzmir, 1912'den itibaren İzmir İttihat ve Terakki Sultanisi'nde öğretmen ve müdür, İzmir İl Genel Meclis üyesi.
- 4- Mehmet Besim/Kastamonu, İttihat ve Terakki'nin 1908'den sonra Kastamonu'daki yayın organı Koroğlu Gazetesi Yazışları Müdürü ve Osmanlı'da 4. dönem mebus.

İngiliz istihbaratına göre Meclis

Meclis'teki gruplaşmalar istihbarat raporların da konusu olmuştur. Meclis ilk açıldığı dönemde İttihatçıların daha örgütlü bir davranış içinde bulunmaları nedeniyle dikkat çeken bir miktarda olan sayısı, daha sonraki süreçte azalmıştır.

BMM Reisi Mustafa Kemal, Meclis'teki bu gruplaşmaların yoğunlaştığı dönemde kendi grup üye sayısını artırmaya yönelik faaliyet içinde bulunmuştur.

İngiliz istihbarat raporuna göre yine böylesi gruplaşmaların yoğunlaştığı 1921 Mayıs'ında, Bekir Sami'nin Hariciye Vekilliğinden istifa ettiği dönemdeki artan tartışmalar üzerine, BMM Reisi Mustafa Kemal'in Meclis faaliyetine son vermeyi düşündüğü belirtilmektedir (17 Mayıs 1921 tarihli rapor; Prof. Dr. Salâhi R. Sonyel, Kurtuluş Savaş Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, AKDITYK-Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1995, sayfa 179, 190; bundan sonra İngiliz İstihbaratı).

Hariciye Vekili Bekir Sami'nin Londra Konferansı sırasında Fransızlarla yaptığı antlaşma nedeniyle Meclis'te gizli oturumda yapılan tartışmalar üzerine Mustafa Kemal, Heyetin antlaşmanın içeriğini şifreli telgrafla Ankara'ya ulaştırdığını ve bunu Meclis'in reddetmesi yönündeki kararını da Heyeti Vekileyi'nin Londra'daki heyete bildirdiğini aktarır ve yine de imzalanması üzerine istifasının istendiğini belirtir ve istifası okunan Bekir Sami, "şahsen imzaladığını" belirtirse de, söz olan mebuslar Bekir Sami'nin kişisel hareket etmeyeceği üzerinde dururlar (12 Mayıs 1921 tarihli oturum, TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, cilt 2, sayfa 72-78).

Bu tartışmaların devamında, 3'üncü kez Meclis'e gelen 1337 (yani 1921 yılı) bütçesi tartışmaları vardır ve BMM Reisi Mustafa Kemal, "Bütçenin Meclis'ten çıkması uzamıştır... Teferruatı üzerinde görüşülerek hükümetin bütçesi tasdik edilecektir. Bunda gecikmemeliyiz... Başka çare varsa onu düşünelim ve bulalım..." değerlendirmesi yapar (TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 2, sayfa 80-84).

Sanıyoruz, Bekir Sami'nin istifasıyla birlikte gelişen ve 1921 bütçesiyle yoğunlaşan tartışmaların şiddeti ve düzeyi, Meclis'i dağıtmak şeklinde yorumlanıyor. İngiliz istihbaratının BMM'deki gruplaşmaları da yakından takip ettiği anlaşılıyor...

24 Eylül 1920 tarihli İngiliz raporunda; Ankara'daki hareketin, İttihatçılar, Bolşevik düşmanları ve iki arasında ortam bulmaya çalışan Mustafa Kemal yandaşları olarak üçe ayrıldığını Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Başkanlığındaki İttihatçıların BMM'deki yandaşlarının sayısının 165'e çıktığına dikkat çekiliyor. Bundan üç gün sonraki 27 Eylül tarihli raporda da, Mustafa Kemal'in Meclis'teki durumunun güçleştiği ifade ediliyor (İngiliz İstihbaratı, sayfa 114-115).

22 Haziran 1921 tarihli rapora göre ise, 280 mebusun bulunduğu Meclis'te Mustafa Kemal'in Grubu, 170 kadar mebusun desteğine kazanmasına rağmen bunlardan 42 tanesinin İttihatçılarla birlikte hareket etmesi üzerine 128 mebusla azınlıkta kalıyor ve Karabekir'in de desteğiyle Şark illerinin 20-30 Kürt (kitaptaki çeviri Doğu) mebusla birlikte Meclis'te çoğunluğu sağlayabiliyordu (İngiliz İstihbaratı, sayfa 190).

3 Ekim 1921'de gönderilen tel yazısında ve 5 Ekim 1921 tarihli raporda, BMM'de üç grup bulunuyor (İngiliz İstihbaratı, sayfa 212-213):

"BMM'de üç grup var. 1- İllimliler; M. Kemal başkanlığında 165-170 mebus... 2- Aşırı eğilimliler; başta Yusuf Kemal olmak üzere 40-50 aşırı eğilimliler... 3- Enverci Grup; İttihat ve Terakki'nin geleneğini koruyan İttihatçılar 15 mebus.."

24 Mart 1922 tarihli rapora göre, BMM'deki grupsal dağılım şöyle (İngiliz İstihbaratı, sayfa 251-253):

"BMM'de 360 mebus var...

Dindarlar Grubu: 20-30 mebus; Mehmet Akif, Eşref Edip...

Doğu İlleri Grubu (herhalde Kürtler Grubu olacak, N.O.): 45-50 mebus; Hüseyin Avni, Salih Efendi...

Sözde komünist grubu: Başkanı Mahmut Esat...

İttihat ve Terakki Grubu; Yunus Nadi, Hafız Mehmet, Hüseyin Avni (Erzurum mebusu, burada da ismi geçiyor, N.O.)..

Küme Grubu, dinciler...

Tevhid grubu: Hüseyin Rauf, Fethi Bey..."

7 Mart 1923 tarihli rapora göre, şubat sonunda BMM'nin havasının karmaşık olduğu belirterek, üç grubun varlığı öne sürülüyor. Meclis'te Kemalistlerin 120 mebusu, muhalif 3 grubun 115-120 mebusu ve 20 de bağımsız mebusun bulunduğu belirtiliyor (İngiliz İstihbaratı, sayfa 317).

23 Nisan ve 4 Mayıs oturumu

Reisani Celâleddin Arif başkanlığında toplanan Meclis'te, 4 Mayıs 1336'da yani 4 Mayıs 1920'de 11. içtima 3. celsede, 'ekseriyetin olmadığı' gerekçesiyle yoklama yapılıyor (TBMM ZC/I-1, sayfa 210-211).

Meclis tutanağına göre, 23 Nisan'dan 4 Mayıs'a kadar Meclis'te yoklama yapıldığıyla ilgili her hangi bir kayıt yoktur. Böylece 4 Mayıs'ta tutanakların birinci cildinde ilk kez, mebusların listesinden bahsedilir.

166 mebus adı okunarak yoklama yapılır ve mevcut 135'dir; yani buna göre, çalışma-

lara katılmak üzere Meclis'te 135 mebus bulunmaktadır. Belirleyebildiğimiz 70 İttihatçı mebus listesi dikkate alındığında 135 mebusun 32 tanesi İttihatçı'dır.

23 Nisan 1920'de Meclis'te açılışında Reisi Sin Sinob Mebusu Şerif ve Ankara Mebusu Mustafa Kemal konuştuktan sonra, başkana yardımcı olmak üzere geçici iki katip (Bursa Mebusu Muhiddin Baha ile Kütahya Mebusu Cevdet) seçiliyor. Mustafa Kemal, Muhiddin Baha'yı öneriyor ve diğeri de "Cevdet Bey olsun" sesleriyle, iki katip belirleniyor (TBMM ZC/I-1, sayfa 2).

Geçici 2 katipten Muhiddin Baha İttihatçı'dır.

Ayrıca 23 Nisan'da mazbataları incelemek üzerine iki komisyon oluşturulması önerisi gündeme geliyor. Buna göre önerilen 15'er kişilik birinci komisyonun 2 üyesi [Hüsrev Sâmî (Eskişehir), Miralay yani Albay İsmet (Edirne)] ve ikinci komisyonun 7 üyesi [Mustafa Kemal (Ankara), Haydar (Kütahya), Sabit (Kayseri), Eyüb Sabri (Eskişehir), Sırrı (İzmit), Hakkı Behiç (Denizli), Yusuf (Denizli)] İttihatçıdır (TBMM ZC/I-1, sayfa 3).

Bu halde, mazbataları incelemek üzere oluşturulan iki komisyondaki 30 mebusun 9 tanesi İttihatçı'dır.

Meclis'in açılışının ertesi gününde 24 Nisan'da İttihatçıların konumu bizzat söz alan Ankara Mebusu Mustafa Kemal tarafından gündeme getirilir ve İttihatçı düşmanlığı yapmadıklarına dikkat çeker. Mustafa Kemal, mütarekeden Meclis'in açıldığı güne kadar ki gelişmeleri değerlendirdiği nutkunda, Amasya'dan İstanbul'dan gelen bahriye Nazırı Salih Paşa ile buluşma öncesinde yapılan yazışmalar hakkında bilgi verir ve İttihatçı düşmanlığı yapılmasını doğru görmediklerini İstanbul'a bildirdiğini açıklar.

O zaman Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye namına çalışmaları sürdüren Mustafa Kemal, Narbiye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderdiği 9.10.1335 tarihli yazısında İttihatçılık konusuna değindiğini açıklar ve gönderdiği yazıyı Meclis'e hitaben okur (24 Nisan 1336 oturumu, TBMM ZC/I-1, sayfa 20):

"... Teşebbüsat ve teşkilatı milliyemizin İttihatçılıkla hiçbir alâka ve münasebeti olmadı... İttihad ve Terakki Cemiyetinin ihyasına çalışılmayacağına dair âlenen birer birer tahlif edilmiş ve bu yemin sureti her tarafa neşir ve ilân olunmuştur... İtilâf Hükümetinin maksadı siyasiye tahtında gördükleri alelîtlak (genel olarak, mutlak) İttihatçılık düşmanlığını esas itibariyle doğru görmüyoruz.

İttihatçılardan seyyiatı idaresi ve suistimalleri ile memleketi harabeye sürükleyenlerden ibaret bir hizbi kalul (az) vardır ki, işte asıl millet ve bizim nazarımızda müttehem (suçlu) olanlar bunlardır. Yoksa İttihad ve Terakki mensubininden olup muhafazai bitarafî etmiş, fenalığa alet olmamış ashabi namusun bu suretle suizan (kötü zan şüphe) altında kalması ve bilhassa her millette olduğu gibi nikü (güzel, iyi) bedi lüzumlu derecede temyiz edemiyen alelûmum avam kısmının dıçarı tömet olmasını doğru görmedikten başka memleketin..."

Mustafa Kemal'in 24 Nisan'daki oturumda geçmişin özetlenmesinde İttihatçılar'la

ilgili bu özel duruma değinmesi, Ankara genelinde ve meclis özelinde hakim siyasi havanın nasıl olduğu hakkında önemli ip ucu vermektedir...

Reisin seçimi

Ankara Mebusu Mustafa Kemal'in, Meclis'in açılmasının ertesi gününde verdiği bu nutku sonrasında, tekliflere geçilir.

BMM'de 1'inci teklif sahibi Ankara Mebusu Mustafa Kemal olup; teklif, teşkilâtı hükümet hakkındadır. 24 Nisan'daki toplantıda Reis seçilmeden önce söz alan Mustafa Kemal, teklifi hakkında bilgi verir (24 Nisan 1336 oturumu, TBMM/I-1, sayfa 30-32):

"Makamı Saltanat aynı zamanda makamı Hilâfat olmak itibarıyla Padişahımız Cumhuriyet İslamın da reisi... Şu halde reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içindedir..."

İslamiyetin şeraiti esasıyesine müraacatla Meclisi Aliyenizde teksif edilmiş olan ve bütün cumhuriyet İslamın da müzaheret ve muvafakatine mazhar bulunan iradei milliyeyi bilfiil mukadderatı vatana vâziülyed tanımak umde-i esasıyesini kabul ediyoruz..."

Mustafa Kemal teklifini sunum konuşmasında, Meclis'in yasamanın ötesinde icra yetkisine dikkat çeker ve bununla Meclis üstünde bir güç olmadığını ifade eder.

BMM çalışmalarına geçilir ve BMM'de 1'inci tahrir (önerge) sahibi ise Bursa Mebusu Operatör Emin ve arkadaşları olup, Mustafa Kemal ile arkadaşlarına çalışmalarından dolayı teşekkür edilmesine dairdir (24 Nisan 3. oturum, TBMM ZC/ I-1, sayfa 32).

Tahrirler sonrasında intihaplara (seçime) geçilir; birinci ve ikinci reislerle, reisvekillerinin kimlerden oluşmasıyla ilgili önerenin yer almadığı BMM tutanaklarına göre, 24 Nisan'da 5. celsede 120 mebusun bulunduğu Meclis Reisi seçimi için oylama yapılır (TBMM ZC/I-1, sayfa 37-38).

Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa, 110 oyla Reisi Evvel yani Büyük Millet Meclisi Birinci Başkanı seçiliyor.

Böylece Meclis'teki ilk oylama, BMM Reisi'nin seçimidir.

O tarihe kadar Heyeti Temsiliye adına çalışmaları yürüten İttihatçı Mustafa Kemal, sadece Meclis'in Reisi değil, Mayıs ayı başında vekilleri belirlenecek İcra Vekilleri Heyetinin Reisi yani hükümetin de Başbakanı olur.

Mustafa Kemal, yürütmenin yanı sıra askeriyenin de lideri olarak seçilir.

5 Ağustos 1921'de Başkomutan seçilen (184 mebusun müttefikan oyuyla seçilir, TBMM ZC/I-12, sayfa 18-22) BMM ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Kemal'e, Sakarya Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921) sonrasında 19 Eylül 1921'de Meclis'te Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya ve 62 arkadaşının verdiği önergeyle Gazi ve Müşir (Mareşal) unvanı verilir (TBMM ZC/I-12, sayfa 263-264).

8 Temmuz 1919'da askerlikten ayrılan ve Erzurum Kongresi'nde kimliğine 'Sabık 3. Ordu Müfettişi, askerlikten müstafi' yazılan (TPT/I-1, sayfa 11) Mustafa Kemal, Başkomutan seçildiği tarihe yani 5 Ağustos 1921'e kadar askerlik dışında kalmıştır.

8 Temmuz 1919'da rütbesi mirliva [mirliva aslında tuğgeneralliktir, ama 9 Nisan 1335

tarihli kararnameye göre bu rütbe, tümen komutanlığı yapmış olanlar 'firka komutanı mirirlva' yani tmgeneraldi (TPT/I-3, sayfa 3; Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyet'inde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması/1923-1931, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1999, sayfa 120)] olan Mustafa Kemal'in rütbesi, Meclis kararıyla ferik/korgeneral ve I. ferik/orgeneral olmadan mareşalliğe yükseltilmiştir.

Mustafa Kemal, askerlikten emekliliğe 30 Haziran 1927'de ayrılmıştır.

Mustafa Kemal'den sonra yapılan seçimlerde Erzurum Mebusu Celâleddin Arif 109 oyla Reisisani (İkinci Başkan) ve Konya Mebusu ve Mevlevi Postnişini Çelebi Abdülhalim de 91 oyla Birinci Reiskekilliğine seçilmiş, İkinci Reiskekilliği adayı yeterli oyu alamamıştır (TBMM ZC/I-1, sayfa 38).

25 Nisan'da 2. oturumda İkinci Reiskekilliğine 104 reyle Kırşehir Mebusu ve Hacı Bektaş elebisi Cemaleddin'dir (TBMM ZC/I-1, sayfa 44).

Meclis, çalışmasını sağlayan diğer organ seçimleriyle çalışmasını sürdürür.

İkinci Reiskekilinin ardından 25 Nisan'da 2. oturumda, Divan Riyaseti için 6 tane katip seçimine geçilir ve bunlardan iki tanesi Kütahya Mebusu Haydar ve Bursa Mebusu Muhittin Baha İttihatçıdır (TBMM ZC/I-1, sayfa 45, 51-52).

Böylece Meclis'i idare edecek organların seçimi tamamlanır.

Muvakkat İcra Encümeni

Katip seçimlerinden sonra BMM'de oluşturulan ilk organ da, Muvakkat İcra Encümeni yani Geçici Yürütme Komisyonu ya da Geçici İcra Kurulu oldu.

Böylece, iktidarı belirlemeye yönelik ilk adım atılır.

Seçimle ilgili gündemin 3'nc maddesini, bu komisyon seçimi oluşturur.

Muvakkat İcra Encümeni seçimi, Mustafa Kemal'in BMM'ye sunduğu 'hükümet teşkilatının oluşturulmasını' (24 Nisan 1920, TBMM ZC/I-1, sayfa 30-31) ngren teklife göre, 25 Nisan'da 6. oturumda seçimlere geçilir ve Muvakkat İcra Encümeni'ne Celâleddin Arif, Abdülkadir Cmi, Bekir Sami, Hamdullah Suphi, Hakkı Behiç'le birlikte Fevzi seçilir (TBMM ZC/I-1, sayfa 58-61).

İstanbul'da Harbiye Nazırı olan Fevzi, Ankara'da mebus mazbatasını 27 Nisan'da alır (TBMM ZC/I-1, sayfa 98) ve o zamanki rütbesi ferik yani korgeneral olup, 24 Ocak 1921'de Meclis kararıyla I. ferik yani orgeneral olur ve 30 Ekim 1924-12 Ocak 1944 tarihleri arasında birfiil Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır (TPT/I-3, sayfa 686-689).

Oluruşturulan komisyon yelerinden Celâleddin Arif ve Abdülkadir Cmi dışındaki diğer 4 ye İttihatçıdır.

Muvakkat İcra Encümeni üyeleriyle birlikte BMM Reisi Mustafa Kemal ve seçimsiz Meclis Genel Kurulu kararıyla atanan Edirne Mebusu ve Erkn-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay (yani Albay) İsmet (TBMM ZC/I-1, sayfa 59), BMM'nin ilk hkmetini oluşturmaktadır.

Bu anlamda ilk oluşturulan ilk yürütme organının yani hükümetin 8 yesinden Celâleddin Arif ve Abdülkadir Cmi hariç geriye kalan 6 yesi İttihatçıdır.

İlk hükümetin görev süresi, İcra Vekilleri Heyeti oluşturana kadar yani 3 Mayıs 1920'ye kadar devam eder.

Lâyiha Encümeni

Kanun çalışmalarını sürdürmek amacıyla 25 Nisan 1920'deki 3. toplantı 6. oturumda seçimsiz Lâyiha Encümeni belirlenir (TBMM ZC/I-1, sayfa 62-63) ve Meclis tutanaklarına göre 15 kişilik komisyon şunlardan oluşur:

Mustafa Kemal (Ankara, İttihatçı; Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi'nin istifası üzerine seçilir M. Kemal; 27 Nisan oturumu, TBMM ZC/I-1, sayfa 97), Rıza Nur (Sinop), Yusuf Kemal (Kastamonu), Yunus Nadi (İzmir, İttihatçı), Hamdullah Suphi (Antalya, İttihatçı), Hakkı Behiç (Denizli, İttihatçı), Sırrı (İzmit, İttihatçı), Refik (Konya), Haydar (Kütahya, İttihatçı), Besim Atalay (Kütahya), Maliyeci Ferid (bu, Çorum Mebusu Hüseyin Ferid olabilir; TPT/I-3, sayfa 264-265) ve Abdülkadir Kemalî (Kastamonu, İttihatçı), Emir Paşa (Sivas), Şeyh Servet (Bursa, İttihatçı) ve Hilmi'dir (bu, büyük olasılıkla Meclis çalışmalarına 23 Nisan 1920'den itibaren katılan Karahisar-ı Sahip Mebusu Halil Hilmi; TPT/I-3, sayfa 567).

TBMM Şube ve Encümenler Defterine (aktaran Yrd. Dr. Yavuz Aslan, TBMM Hükümeti, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2001, sayfa 42-43) göre, Hilmi ismi listede bulunmuyor, bunun yerine Erzurum Mebusu Celâleddin Arif ismi yer alıyor; BMM'ye sunulan kanun tasarısında da Celâleddin Arif'in imzası bulunmaktadır (TBMM ZC/I-1, sayfa 158), bu durumda komisyon üyesi Celâleddin Arif'dir.

Ve Ferid ismi de İstanbul Mebusu Ahmet Ferit (BMM çalışmalarına 2 Haziran 1920'de başlamıştır; (TPT/I-3, sayfa 494-495) olarak yazılmış, oysa bu Çorum Mebusu Hüseyin Ferit olması gerekir; çünkü tutanaklarda Ferit ismi, Maliyeci Ferit olarak açıklanır.

Bu komisyondaki 15 üyeden 8 tanesi İttihatçıdır.

İcra Vekilleri Heyeti

Lâyiha Encümeni gerekli çalışmayı yapar 5 maddelik kanun tasarısı 1 Mayıs'ta 1. oturumda BMM'de tartışılır (TBMM ZC/ I-1, sayfa 158). İcra Vekilleri Heyeti'nin yapısıyla ve vekillerin görevleriyle ilgili yoğun tartışma yaşanır Meclis'te.

1 Mayıs'ta 2. oturumda Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal'in Türklüğe vurgu yapan konuşması üzerine Sivas Mebusu Emir Paşa, "Rica ederim yalnız Türkler değil, Müslümanlar demek, hattâ Osmanlı demek kâfidir efendim" açıklamasını yapar ve tartışmalar üzerine söz alan Mustafa Kemal şu değerlendirmede bulunur (TBMM ZC/I-1, sayfa 163-165) alır:

"Burada maksudolan ve Meclisi âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız cerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir.

Fakat hepsinden mürekkep anasırı İslâmiyedir, samimî bir mecmuadır...

Anasırı İslâmiyeden mürekkep bir kitleye aittir..."

Mustafa Kemal'in açıklamada bulunduğu bir diğer konu da, Müdafaai Milliye Vekili ile Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti arasındaki ilişkidir.

Bu iki kurumun Osmanlı dönemindeki ilişkisini de değerlendiren Mustafa Kemal, iki kuruma ait görevin birleştirilemeyeceğini ve esas kumandanın Meclis'te olduğunu hatırlatarak, Müdafaai Milliye Vekili'nin görevinin Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti'nin planına göre orduyu iâşe ve giydirme gibi ihtiyaçları gidermek olduğunu belirterek, Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti'nin siyasetle iştilal etmemesi gerektiğini de vurgulayarak, mevcut koşullar gereği vatanın müdafaası yanı sıra dahiliye ve hariciye ile ilgili alakadar olması gerektiğine dikkat çekmiştir...

Bu tartışma, o yılla sınırlı kalmaz ve 1920'den 2006'ya askeriyenin sistemdeki yeriyile ilgili tartışma süre gelmiştir...

İcra Vekilleri Heyeti'yle ilgili tartışmaya 2 Mayıs'ta devam edilir ve kanun 4 madde olarak kabul edilir; 130 reyden 110'u kabul, 15'i red ve 5'i müstenkif (çekimser). (TBMM ZC/II-1, sayfa 185-186).

İcra Vekilleri Heyet ile ilgili seçim 3 Mayıs'ta 3. oturumda yapılır; 9 vekil için gerekli çoğunluk sağlanır, oylamaya 137 mebus katılır: Umuru Şer'iyeye Vekâletine 80 oyla Mustafa (Bursa), Dahiliye Umuruna 96 oyla Cami (Aydın), Adliye Vekâletine 83 oyla Celâleddin Arif (Erzurum), Nafia Vekâletine 79 oyla İsmail Fâzıl (Yozgat), Hariciye Vekâletine 121 oyla Bekir Sâmi (Amasya), Sıhhiye ve Muvaneti İçtimaiye Vekâletine 127 oyla Dr. Adnan (İstanbul), İktisat Vekâletine 99 oyla Yusuf Kemal (Kastamonu), Müdafaai Milliye Vekâletine 118 oyla Fevzi (Kozan) ve Erkânı Umumiye'ye 129 oyla İsmet (Edirne) seçilir (TBMM ZC/II-1, sayfa 198).

4 Mayıs'ta yapılan seçime 127 mebus katılır ve bunun sonucunda Maliye Vekâletine 74 oyla Hakkı Behiç (Denizli) ve Maarif Vekâletine 65 oyla Rıza Nur (Sinob) seçilir (TBMM ZC/II-1, sayfa 202-203). İcra Vekilleri Heyeti Reislîği yani Başbakanlık için seçim yapılmamıştır, 24 Nisan'daki oylamada BMM Reisi seçilen Mustafa Kemal, karar gereği aynı zamanda da BMM Reisi olması nedeniyle İcra Vekilleri Heyeti Reisi'dir yani Başbakanıdır.

Ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 11 üyesinin seçimi üzerine, 24 Nisan'da işbaşına getirilen Muvakkat İcra Encümeni'nin (Geçici İcra Komisyonu) görevi sona erer. Vekillerin Reisi yani İcra Vekilleri Heyeti Başkanı 12 üyesi bulunun Bakanlar Kurulu'nun 6 üyesi (Mustafa Kemal, Bekir Sami, Dr. Adnan, Fevzi, İsmet, Hakkı Behiç) İttihatçıdır.

BMM'nin birinci döneminde, vekillikler değişmiş olsa da Mustafa Kemal'den (3.5.1920-24.1.1921) sonra Fevzi (Çakmak) (24.1.1921-16.5.1921 ve 19.5.1921-9.7.1922) ve Hüseyin Rauf (Orbay) (IV. İcra Vekilleri Heyeti yani 4. BMM Hükümeti; 12.7.1922-4.8.1923) İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak görev yapmıştır...

Vekillerin tamamı olmasa da, bu dönemde görev yapan İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin hepsi İttihatçı'dır...

Gerek Meclis idaresi organlarında gerekse İcra Vekilleri Heyeti'nde İttihatçı üyelerin etkinliği gözlenmektedir; bunların geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri veya sivil bürokrat ya da nazır olarak görev alması, etkinliğini artıracak bir birikim oluşturmaktadır...

"Meclis dağıtılırsa..."

İcra Vekilleri Heyeti'nin görev ve sorumluluğuyla ilgili kanun tasarısının Meclis'te görüşülmesinde sert tartışmalar yaşanır... Meclis'in kapatılması durumu bile ifade edilir...

Tasarı 24 Kasım 1921'de Meclis'te görüşülmeye başlanır ve temmuz 1922'de yeniden ele alınırsa da, İcra Vekilleri'nin görevini belirlemeye yönelik verilen teklif ve girişimler, dönem sonuna kadar bir daha ele alınmamıştır.

Kasım 1921'de ilk önce 18 madde olarak hazırlanan tasarı Meclis'te ele alındığı 1 Aralık ve 3 Aralık'taki tartışmalar sonrasında İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimi de, Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının önerisiyle tasarı kapsamına alınır ve yeniden havale edilen komisyon, bunun üzerine iki tasarı hazırlar (TPT/I-1, sayfa 200-201).

'Heyet-i Vekilenin Salâhiyet ve Vazifesine Dair Tasarı' 24 Kasım 1921'deki oturumda gündeme alınır ve tasarıya karşı hazırlanan teklifte imzası bulunanlardan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, tasarıdaki Heyeti Vekile'de ve reisinde yetki yoğunlaşmasına dikkat çekerek, Meclis'in bağımsızlığı ve yetkisinin devredilemeyeceği üzerinde durur (TBMM ZC/I-14, sayfa 321-334).

26 Kasım ve 28 Kasım'da tasarıyla ilgili görüşme devam eder. Tasarıya karşı Meclis'in konumunu savunan Hüseyin Avni, "Büyük Millet Meclisi'nin salâhiyeti ve vazifesi takyit (kayıt ve şarta bağlama, ambargo) kabul etmez. Çünkü Büyük Millet Meclisi bilâkaydüşart hukuku umumiyeye vaziülyeddin (elinde bulunduran)" ifadesini kullanır (28 Kasım 1337, TBMM ZC/I-14, sayfa 339-352, 369-387).

Ve en sert tartışma 1 Aralık 1921'de yaşanır. Tasarıyla ilgili ilk kez söz alan BMM Reisi Mustafa Kemal, mebusları milletin seçip gönderdiğini belirterek, konuşmasını sürdürür ve tasarıya karşı en sert eleştiride bulunan Hüseyin Avni ile arasında geçen konuşma aynen şöyledir (TBMM ZC/I-14, sayfa 423-425):

Mustafa Kemal (Ankara)- Efendiler, millet bizi buraya gönderdi. Fakat ilâahirilömür biz burada ve bu milletin iradesini ve hakimiyetini malı mevrus gibi temsil etmek için toplanmış değiliz ve sizi toplamak ve dağıtmak kudretini hiç kimse haiz değildir. Millet bilmelidir ki, bir günde vekillerini toplar ve gönderir...

Bir Heyeti Vekile ki, iradi milliyenin mümessili olacaktır ispat edeceğim; onun eline salâhiyet verdiğiniz zaman o istediğini yapacaktır ve haberiniz olmayacaktır. Sorarım size; Heyeti Vekile sizin buradan dağıtılmasına karar verirse ne yapacaksınız?..

Hüseyin Avni (Erzurum)- Güleriz!

Mustafa Kemal- Gülemezsiniz! İstanbul Meclisi Mebusanına giden zatiâliniz o zaman da 'güleriz' demediniz, ama o zaman bunu yapamadığınız, kulaklarınızdan tutup kapıdan dışarı atmışlardı.

Hüseyin Avni- Yapanlar saray kumandanları idi. Halbuki bizi tutanlar milli kuvvet ve milli kumandalardır. Binaenaleyh kimse atamaz.

Mustafa Kemal- İşte bunu o saray ihdas etmiştir. Şimdi millet kumandanları var. Efendiler, Heyeti Celileniz behemahal bu vazifeyi birine yaptırmak mecburiyetindedir. Binaenaleyh kime yaptırmak lazımdır? En çok ve her noktai nazardan şâmil bir emniyet

ve itimada lâyük gördüğü bir adam kim olabilir? O adam, işte makamı riyasetiniz için intihabedeceğiniz zattır.

Eğer bu maddeyi koymaktan maksat, Reise karşı bir vesvese beslemekse bu katiyen vâridolamaz. Böyle bir vesvese hâsıl olduğu gün imha edilmeye mahkûm olmalıdır, yoksa felakettir.

Hüseyin Avni- İmha etmeye kudretiniz olmadığını beyan etmekle beraber itimadımız da vardır.

Böylesi sert tartışmaların da yaşandığı görüşme sonunda yapılan oylamada teklifi müzakere etmekle ilgili yeterli çoğunluk sağlanamaz ve tasarı yeniden komisyona havale edilir. 29 Nisan 1338'de Hüseyin Avni'nin vekillerin doğrudan doğruya seçimiyle ilgili teklifi de, komisyona gönderilir (TBMM ZC/I-19, sayfa 438-444).

1 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal ve 35 milletvekili tarafından sunulan 'İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun Layihası' yani İcra Vekillerinin Seçimiyle İlgili Tasarı 8 madde olarak Meclis'te, 6 Temmuz'da gündeme alınır ve birinci maddesinde, BMM Reisi'nin reis vekili ile, İcra Vekilleri için göstereceği üç adaydan birinin Meclis tarafından seçimi şeklinde bir sistem öngörülmektedir (TBMM ZC/I-21, sayfa 176, 281-308).

8 Temmuz 1922'deki oturumda tasarıyla ilgili tartışma adaylık sistemi üzerinde yoğunlaşır ve sonunda İcra Vekilleri Heyeti'nin Mustafa Kemal'in istediği aday gösterme yerine Meclis tarafından doğrudan seçilmesini öngören tasarı 184'den reyden 124'ünün kabul oyuyla kanunlaşır (Kanun no: 244, 'İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun, TBMM ZC/I-21, sayfa 318-338).

Öte yandan İcra Vekillerinin görev ve sorumluluğuyla ilgili tasarı, 15 Temmuz 1922'de görüşülürse de kanunlaşmadan dönem sonuna kadar tekrar Meclis'te bir daha görüşülmez (TBMM ZC/I-21, sayfa 387-411).

Heyeti Vekileyi'nin seçimi, görev ve sorumluluğuyla ilgili tasarının Meclis'te görüşülmesi, Meclis'in kapanmasına noktasına giden bir tartışmaya neden olur. Tartışma Meclis yetkisinin kişi ya da kuruma devredilmesi ya da edilmemesi noktasında yoğunlaşır.

Musul mebusu hiç olmadı

Temmuz 1923'teki Lozan görüşmeleri sırasında Meclis'in tüm sahip çıkma gayretine rağmen sınırlar dışında kalan Musul'a Misak-ı Milli'de [30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı sınırlarının yeniden çizen Misak-ı Milli'nin Meclis-i Mebusan'da 28 Ocak 1920'de gizli toplantıda kabul edildiği belirtilir, ancak 17 Şubat 1920'de Meclis'te açıklanır ve zabıtlarda yer alır (TPT/I-1, sayfa 30-33; İsmail Sosyal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1920-1945, cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2000, sayfa 10)] ülke toprağı olarak sahip çıkılmışsa da, hem son Osmanlı Meclis-i Mebusan'da hem de BMM'de bu vilayeti temsil edecek mebusu bulunmamıştır.

Musul gibi sınırlar dışında kalan Batum, ARMHC Heyeti Temsiliyesi bu vilayetin Meclis'te temsilini uygun bulmuş ve yapılan seçimle 4 mebusla BMM'de temsil edilmiştir. Batum, 16 Mart 1921'de Rusya ile yapılan antlaşma ile Rusya'da kalmasına rağmen

7 Temmuz 1921'de kabul edilen kanunla 24 Eylül'den itibaren Batum Mebusları Artvin'i temsilen çalışmalarını sürdürmüştür (TPT/I-3, sayfa 19).

Musul konusunda Ankara'nın politik tavrını Ali Fuat (Cebesoy) kaleme aldığı anılarından, geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul hükümetleri tavrına benzeterek, garpta olduğu gibi şarkta da İngilizler'e karşı mücadele edilmesi gerektiğini belirtiyor ve Musul'da yaşananları şöyle özetliyor (Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar-2, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sayfa 132-133):

"1921-1922 senelerinde evvelce Anadolu'da teşekkül ettiği veçhile Şeyh Mahmud'un (Sülemaniye'nin Emiri) riyaseti altında bir heyeti temsiliye teşkil edilmiş ve Cenubî Kürdistan'ın milli harekâtını idareye yine bu Şeyh memur edilmişti. Hariciye ve harbiyesi doğrudan doğruya BMM Hükümetine ait olmak üzere muhtar Cenubî Kürdistan idaresi teşkil etmişti..."

Bu muhtar idareyi BMM Hükümeti Revandiz'deki müfrezesi vasıtasıyla silahlandırma ile beraber icabeden yardımı yine oradan yapacaktı...

Lozan Konferansı devam ederken İngilizlerin hüsnüniyetine inanmış olan Başmuraahasımız muttasıl bu teşkilâtın dağılmasını istemişti."

Lozan'da 23 Ocak 1923 tarihindeki oturumun gündemi Türkiye'nin Asya'da güney sınırı ve Musul sorunu olup, Başmuraahas İsmet bu oturumda, Türk ve Kürtlerin kader birliğinden nüfus yapısından bahsederek değerlendirmede bulunur (Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Çeviren: Seha L. Meray, cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, 2001, sayfa 343-346).

Oysa Musul meselesi o anlamda Kürt sorunu, Lozan'daki bu oturumdan 20 gün öncesinde Ankara'da BMM'de ele alınır. 3 Kanûn-i Sâni 1339'da yani 3 Ocak 1923'te BMM'de Lozan Konferansı'ndaki gelişmeler gündeme alınır ve tartışılır (TBMM ZC/I- 26, sayfa 141-161). İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Rauf Bey, geniş iza-hatta bulunur. Musul, tartışmanın odaklaştığı önemli bir konuyu oluşturur İzmıt Mebusu Sırrı, şu değerlendirmede bulunur (TBMM ZC/I- 26, sayfa 157-160):

"Gürzün (yani Lozan'da Britanya delegesi Lord Curzon) beyanatında, 'Musul ve havâlisinin ekseriyeti ahalsi Kürt'tür' diyor. Ona demek lazımdır ki, zaten bizim de devamız Kürt, olduğu için istiyoruz.

Burası Kürt ve Türk vatani olduğundan dolayı bize verilmesi lazımdır, demeli...

Madem ki Gürzün kendi lisanında burasının Kürt ve Türk vatani olduğunu söylüyor, o halde kendi kendine ilzam (cevap veremez hale getirme) edilmiştir. Kendi ifadesiyle bizim devamızı ikrar etmiş demektir...

Cenubi Kürdistan, yani Musul, Kerkük tarafları Irak'a tâbi değil, Faysal'ın hükmü yoktur. Doğrudan doğruya Âli Komiserliğe merbuttur (bağlamış, ait). Arap Hükümetinin nüfuzu haricindedir...

Bu söz Bağdad'daki İngiliz Komiserinin beyanâtı resmîyesinden çıkarılmıştır. (Ve devamında Sırrı Bey, 27 Ağustos'ta verdiği bu konuyla ilgili verdiği önergeyi hatırlatıyor).

...benim gördüğüm rapor doğruysa hakikaten İngilizlerin aleyhine kullanılacak bir vesikadır.

Çünkü kendi raporlarıyla meseleyi itiraf etmiş oluyorlar. Bu hususta İngilizleri ilzam edecek diğer resmi bir vesikamız daha vardır. O da Sevr Ahitnamesi... Orada Musul'un Cenubi Kürdistan olmak üzere yâdedildiği görülmektedir..."

İzmit Mebusu Sırrı, gerek İstanbul'da gerek Ankara'da Musul'un mebusları vasıtasıyla temsil edilmemesini bölgede İngiliz askeri varlığına ve de seçimin yapılamamasına bağlıyor.

Ayrıca Lozan'da İsmet'in (İnönü), Musul halkının ağırlıklı Kürt ve Türkmen olduğunu konuşması öncesinde, Lozan'daki Britanya delegesi Curzon'un Musul'da halkın çoğunluğunun Kürt olduğunu belirten beyanatına işaret eden Sırrı, böylece Musul'un Ankara yönetiminde bulunduğunu İngilizler'in kendilerine açıkladığına dikkat çekiyor ve bu durumun kararlı bir şekilde savunulması uyarısında bulunuyor.

1 no'lu kanun: Ağnam Resmi Kanunu

Meclis'in ikinci günkü oturumunda yani 24 Nisan 1336'da (24 Nisan 1920'de) Kırşehir Mebusu Müfid ve 16 arkadaşının verdiği teklifte, 'Ağnam Resmi' yani Hayvan Vergisi ile ilgili bir düzenlemenin yapılması istenmektedir (TBMM ZC/I-1, sayfa 38-40).

Kırşehir Mebusu Müfid, teklifle ilgili yaptığı konuşmada, meselenin şahsi olmadığını belirterek, her tarafta ağnam meselesinin dedikodusunun yapıldığını ve bunun yapılması halinde milletin işini düşünen konumda olduklarını her taraftan beklendiğini ifade eder.

İmza sahibi olmayan BMM İkinci Başkanı Erzurum Mebusu Celâleddin Arif, kendisinin de Başkanvekili olduğu Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplandığı zaman hükümetin Ağnam Resminin 8 misli arttırılmasını öngördüğünü, ama Meclis'in kabul etmediğini, iki aylık bütçede ise 4 misli arttırılmasının talep edildiğini belirterek, sonrasında Meclis'in çalışma yapamaması nedeniyle sorunların yaşandığına dikkat çeker.

Çorum Mebusu Ferid de, vergi miktarıyla ilgili, "siyyanen 20 kuruş veya 30 kuruş veya 40 kuruş demek kabil olmaz" şeklinde değerlendirmede bulunur.

Ve Meclis'in ilk kanunu görüşmeler sonunda kabul edilir. Reis, "Ağnam Rüsümünün 4 misli tensip buyurursanız ellerinizi kaldırınız (eller kalkar). Sabıkı veçhile (bu şekilde, tarzda) 4 misli kabul olundu" açıklamasını yapar.

Bu kanunun Resmi Gazete'de yayımlanma tarihi: 1-7 Şubat 1337'dir (yani 1921'dir).

2 no'lu kanun: BMM'de 29 Nisan'da kabul edilen Hiyaneti Vataniye Kanunu'dur.

BMM'nin birinci dönem çalışmalarında 338 kanun kabul etmiştir; 338 no'lu kanunla ilgili toplantı 16 Nisan 1339'da (16 Nisan 1923) yapılmıştır.

Kanunlara numara verme ve Resmi Gazete'de yayımlanması, Meclis açıldıktan ve çalışmalarını sürdürdükten daha sonra gerçekleşmiştir.

BMM'nin kabul ettiği ve kabul edeceği kanunlara numara verilmesi 14 Kanûn-ı Evvel 1336'da (yani 14 Aralık 1920'de) kararlaştırılmıştır (Karar no: 82).

Kanunlar 7 Ekim 1920 tarihinden itibaren Ceride-i Resmîye'de, ancak 85 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile 7 Şubat 1921'den itibaren yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin adı 13 Eylül 1920'de Resmî Ceride, 17 Aralık 1927'de Resmî Gazete olarak değiştirilmiştir. (TPT/I-1, sayfa 783).

II. Devre ve Lozan

1 Nisan 1339'da toplanan Meclis'te, 120 imzalı 1921 Anayasası'nın 23 maddesinin dışındaki 'Madde-i Münferide' bir nevi seçimi 4'üncü, 5'inci ve 6'ıncı maddelerdeki amacın gerçekleşmesi halinde seçime gitmeyi öngören maddenin kaldırılması ve yeni seçimin yapılmasını isteyen teklif Meclis Başkanlığına verilir.

Yeni seçimin yapılması yönündeki teklif ekseriyetle kabul edilir ve BMM Reisi Mustafa Kemal, bunun üzerine yaptığı konuşmada, "Arkadaşlar Türkiye devletinde ve Türkiye devletini kuran Türkiye halkında tacdar (taç giyen hükümdar) yoktur, diktatör yoktur" değerlendirmesini yapmıştır (TBMM ZC/I-28, sayfa 283-293).

3 Nisan'da seçim kanunda değişiklik öngören teklif ele alınır ve 186 reyden 114 oy kabul, 67 oy ret ve 5 çekimser oyla kabul edilir. Kanunla seçmen yaşı 25'den 18'e indirilir, vergi mükellefi olma koşulunun kaldırılır ve 20 bin erkek nüfusu temsil etmek üzere 1 mebus seçimi gibi değişiklikler yapılır, seçimler yine iki derecelidir. (TBMM ZC/I-28, sayfa 322-349; Ahmet Demirel, age, sayfa 511-525).

Aynı dönemde fırkalaşmaya yönelik çalışmalara da hız verilmiştir.

Anadolu ve Rumeli MHC Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, BMM'de İkinci Gruba karşı verdiği mücadelede Halk Fıkrası'nın programatik temelini oluşturan 9 umdeyi 8 Nisan 1339'da/1923'de açıklamıştır.

BMM'nin birinci devresi son oturumu 16 Nisan 1339'da yapılır ve bir daha ki toplantıyı 21 Mayıs 1339'da yapmak üzere çalışmalara ara verilir, o gün de (21 Mayıs) gerekli çoğunluk sağlanamadığı için Meclis açılmaz ve artık gündemde seçimler vardır.

Seçimlerden sonra BMM'de ikinci (II.) devrenin ilk oturumunun 2 Ağustos 1339'da yapılması duyurulur, ama 70 mebusun katılması üzerine açılış 4 Ağustos'a ertelenir ve bu tarihte de gerekli çoğunluk sağlanamayınca 11 Ağustos'da açılış yapılacağı açıklanır (Anadolu'da yeni gün, 2 Ağustos 1339; Vakit ile Hakimiyet-i Milliye, , 3 Ağustos 1339; Anadolu Ajansı, 4 Ağustos 1339'dan aktaran Faruk Alpkaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu, 1923-1924, İletişim Yayınları, İstanbul-1998, sayfa 31).

BMM'nin ikinci devresinin ilk toplantısı 11 Ağustos 1339'da yapılır.

İlk oturum, İstanbul Mebusu Abdürrahman Şeref'in başkanlığında yapılır ve Ankara Mebusu Ali Fuat, mevcut 189 oyla Muvakkat Reisliğe seçilir (TBMM ZC, II. Devre, cilt 1, sayfa 2; bundan sonra TBMM ZC/II-1).

Zabıtlarda 'Azayı muhteremenin adeti 270' (TBMM ZC/II-1, sayfa 2) olarak belirtilen ikinci dönem toplam mebus sayısı, 286 (Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem,

1923-1927, TBMM Vakfı Yayınları, cilt 3, sayfa 5; bundan sonra TPT/II-3) ve 287 (Faruk Alpkaya, age, sayfa 395-399; Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti, Goloğlu Yayınları, Ankara-1971, sayfa 318-326) olarak gösteriliyor.

BMM'nin I'inci döneminde İttihatçı 70 mebusun 36 tanesi, II'inci dönemde yeniden mebus seçilir. Ayrıca yine I'inci dönemde, 1918 öncesi mebus olanlarla İttihat ve Terakki'nin mektebinden çalışanlardan seçilen 20 mebusun 11 tanesi tekrar II'inci mecliste de mebus olarak bulunur (Ek. I, Ek.II ve Ek.III).

Mustafa Kemal, hem İzmir'den hem de Ankara'dan yani iki yerden birden mebus seçilmesi, İzmir Mebusu Tefik Rüşti'nün verdiği önergede (ki bu devrenin ilk önergesidir) gündeme getirilir ve Mustafa Kemal'in İzmir ve Ankara mebusluklarına devam etmesi istenir (12 Ağustos 1339 toplantısı, TBMM ZC/II-1, sayfa 28).

Mustafa Kemal, BMM reisliğine İzmir Mebusu kimliği ile seçilir ve iki ay sonra yalnız Ankara mebusu olarak çalışmalarını sürdürmüştür (Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti, sayfa 322). Ancak Ankara Mebusu Mustafa Kemal'in Reiscumhur seçilmesinin ertesinde 30 Ekim 1339'da, Mustafa Kemal'den boşalan İzmir Mebusluğu mazbatasını Ahmet Hamdi almıştır (TPT/II-3, sayfa 431).

13 Ağustos 1339'da toplantıda /1. oturumda İzmir Mebusu Mustafa Kemal, 197 reyden 196 tanesi olarak BMM Reisliğine seçilir ve Reis olarak verdiği nutkunda, dört yıllık mücadele tarihini özetlemiştir (TBMM ZC/II-1, safa 36-42):

"Fihakika dört senelik istiklâl mücadelemiz milletimizin şanına lâyük bir sulh ile neticelenmiştir... Yeni Türkiye devletinin küşadeylediği sulh devrinin ilk meclisi olan heyeti celileniz...

Hakikaten Türkiye halkının haysiyet ve şerefine riayete asla lüzum görülmüyor... Anadolu'da yeniden milli bir devletin kurulması milletimizin rüşd kiyasetini gösteren sayanı takdir bir eseri intibah idi.

Fakat düşmanlarla beraber padişah ve halife olan zat bundan memnun olmadı. .. dini siyasete alet ittihaz ederek, Anadolu mücahitlerini idama mahkûm ettiler... yeni Türkiye devleti bir halk devletidir.."

14 Ağustos 1339'daki (1923'deki) toplantıda/1. oturumda, İcra Vekilleri Heyeti seçimi yapılır ve 190 reyden 183 oy alan Ali Fethi, İcra Vekilleri Heyeti Reisi seçilir; bu oylamada Kâzım Karabekir Paşa 3 o ve Fevzi Paşa da 2 oy alır; vekiller için seçime devam edilir (TBMM ZC/II-1, sayfa 61).

Ali Fethi, önce Dâhiliye Vekaletinden (24 Teşrîn-i Evvel 1339/24 Ekim 1923 tarihli toplantı, TBMM ZC/II-3, sayfa 39) ve ardından da İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'nden (27 Ekim 1339 tarihli toplantı, TBMM ZC/II-3, sayfa 75) istifa ettiğini belirten istifanamesini Meclis Başkanlığına verir.

Yeni hükümet cumhuriyet ilanının ertesinde kurulacaktır.

Meclis, Lozan Antlaşması'nı 22-23 Ağustos 1339'da/1923'de görüşür ve kabul eder. Kanun teklifi 4 madde halinde olup, oylamada her madde için 200'ün üzerinde kabul ve 13-14 ret oyu verilmiştir. (TBMM ZC/II-1, sayfa 245-284).

Lozan Antlaşması'nın Boğazlar Rejimi'ne ilişkin sözleşmenin 8'inci maddesinde, "İstanbul (Stamboul), Beyoğlu, Galata, Adalar ve bitişik dolaylarını kapsamak üzere İstanbul (Constantinople) ile çevresinde, başkent in ihtiyaçlarını karşılamak üzere..." (Lozan Barış Konferansı, çeviren Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, cilt 8, İstanbul-2001, sayfa 57) şeklinde ifade edildiği gibi Lozan kayıtlarında İstanbul başkenttir (Kâzım Karabekir, Paşaların Kavgası, Emre Yayınları, İstanbul-2000, sayfa 164).

İstanbul'u başkent kabul eden bu antlaşmanın Meclis'te uzun ve gergin tartışmalı görüşülmesinin ardından kabul edilmesinden bir buçuk ay sonra, Ankara'nın başkent olması ise 13 Ekim 1923'de Meclis'teki (TBMM ZC/II-2, sayfa 665-670) oturumda kabul edilmiştir.

Cumhuriyet ve Reisicumhur

Seçimlerde sadece muhalefetteki İkinci Grup üyeleri değil, eski İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin varlık gösterememeleri de sağlanmış, güdümlü seçimle 9 umdenin etrafından toparlanan adaylar kazanmıştır (Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1999, sayfa 49).

Cumhuriyet ilanı öncesinde resmen 11 Eylül 1339'da (yani 11 Eylül 1923) Halk Fırkası'nın kurulması sonrasında, fırka grubu, bir anlamda meclis öncesi çalışmaların yoğunlaşması anlamında bir nevi gayri resmi Meclis kimliğindedir. Nitekim, cumhuriyet ilanını sağlayan tüm yasal değişikliği öngören düzenleme, Halk Fırkası Grubu'nda kabul edilmesinden sonra saat 18'den itibaren Meclis'te tartışılmış ve kabul edilmiştir.

24 Teşrîn-i Sâni 1339 (yani 24 Ekim 1923) tarihli toplantının 1. oturumunda BMM Reisani Ali Fuat, 23 Teşrîn-i Sâni 1339 (23 Ekim 1923) tarihli Meclis başkanlığına yaptığı başvuru ile askeri görevi nedeniyle Reisisanilik görevinden istifa eder ve ret sesleri yükselirse de, toplantıyı yönetmekte olan İkinci Reisvekili İsmet, ".. müsaade buyurulmasını istirham ediyorum" yönündeki konuşması sonrasında hayhay sesleri yükselir ve Ali Fuat'ın (Cebesoy) Reisisanilikten istifası kabul edilir (TBMM ZC/II-3, sayfa 10-11).

24 Teşrîn-i Sâni 1339 (24 Ekim 1923) tarihli toplantının 2. oturumunda Dahiliye Vekâletinden istifa eden (TBMM ZC/II-3, sayfa 39) Ali Fethi, üç gün sonra da 27 Teşrîn-i Sâni'de (27 Ekim) İcra Vekilleri Heyeti Reislğinden (V. İcra Vekilleri Heyeti yani 5. BMM Hükümeti'dir; 14.8.1923-27.10.1923) istifa eder (TBMM ZC/II-3, sayfa 39, 75-76). Oturumdaki reis yine İkinci Reisvekili İsmet'tir. Ve yeni bir önergeyle İcra Vekilleri Heyeti seçilene kadar, Ali Fethi'nin görevini devam etmesi istenir ve kabul edilir.

Gerek Ali Fuat'ın gerekse Ali Fethi'nin istifasını, zamanın gazeteleri şaşkınlık yaratan gelişmeler ve hükümet bunalımı olarak değerlendirilmektedir (Faruk Alp kaya, age, sayfa 74-87). Ali Fuat anılarında, Ankara'dan ayrılmadan önce BMM Reisi Mustafa Kemal'e veda ettiği zaman (27 Ekim gecesi) kendisine başarılar dilediğini aktarır (Ali Fuat Cebesoy, Siyasî Hatıralar-2, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sayfa 31):

"İkinci Ordu Müfettişliğine gitmenizle muzaffer ordumuz sizden çok şeyler kazanacaktır.

Muvaffakiyetler temenni ederim, aziz arkadaşım..."

Meclis, 29 Teşrîn-i Sâni 1339'da (yani 29 Ekim 1923'de) BMM saat 18.00'de İkinci Reisvekili İsmet'in başkanlığında çalışmalarına başlar. Teşkilatı Esasiye Kanununda değişiklik yapılmasını teklifle ilgili Kanunu Esasi Encümeni mazbatasını okunur ve üzerinde tartışmaya başlanır (TBMM ZC/II- 3, sayfa 89-100).

11 Ağustos'tan 29 Ekim'e kadarki geçen sürede Meclis çalışmalarında bu teklifi hangi mebusların ne zaman verdiğiyle ilgili tutanaklarda her hangi bilgi bulunmamaktadır.

Yalnız Halk Fırkası Grubunda Anayasa'da değişiklik yapmak üzere sürdürülen çalışmaların geçmişi 2 Ekim'e kadar uzanmaktadır. 4 Ekim'de toplanan Halk Fırkası Divanı devletin adının Türkiye Cumhuriyeti olmasını kararlaştırmış olup, bu yöndeki çalışmalarını sürdüren fırkanın Mütehasşısar Encümeni, 14-15 Ekim Reis-i Cumhuriyet'in yetkilerini görüşmüş ve 29 Ekim'e kadar çalışmalarına devam etmiştir (dönemin gazeteleri Vatan, Anadolu'da Yeni Gün, Tevhid-i Efkâr, Hakimiyet-i Milliye gazetelerinden aktaran Faruk Alkaya, age, sayfa 54-73, 87-89).

1921'de kabul edilen Teşkilatı Esası Kanununun, 1'inci, 2'inci, 4'üncü, 10'uncu, 11'inci ve 12'inci maddelerinin değiştirilmesi istenen mazbatadaki tarih de 29 Ekim 1339'dur; aynı günkü tarih. Oturumda Kanunu Esasi Encümeni Reisi Yunus Nadi, mazbata hakkında bilgi vermiştir...

Daha sonra maddelerin görüşmelerinde Vasıf (Saruhan), Eyüp Sabri (Konya), Rasih (Antalya), Şeyh Saffet (Urfa), Emin (Eskişehir), Yahya Galib (Kırşehir), Avni (Bozok), Celâl Nuri (Gelibolu), Süleyman Sırrı (Bozok) ve Dr. Fikret (Ertuğrul) söz alır ve değerlendirmelerde bulunur ve Karahisarışarki Mebusu Mehmet Emin (şair M. Emin Yurdakul) ise konuşmasında (TBMM ZC/II- 3, sayfa 96), cumhuriyete vurgu yapar:

"14 asır sonradır ki, eş arkadaşlar! Allah, yine bir ilâhi hükümet kurdurmak, ikinci bir mucizesini yaptırmak için en müntehap, en büyük bir milleti intihabetmiştir, bu millet Türk Milletidir.

14 asır evvel Peygamber Muhammed'in Mekke duvarlarında kurduğu hükümeti, bugün de Türk milleti Ankara'ya kurmuştur...

Yaşasın Cumhuriyet."

20 Kanûn-i Sâni 1337'da (yani 20 Ocak 1921'de) kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunundaki değişiklikle, "Türkiye devletinin şekli hükümet, cumhuriyettir. Türkiye devletinin dini İslâm ve resmi lisanı Türkçe'dir. Türkiye Reiscumhuru devletin reisidir.." kabul edilir.

Aynı zamanda cumhuriyet ilanı ile devlet, hem bir dine hem de bir dile kavuşmuştur....

Böylece 1921 Anayasasının 11'inci maddesinin iller düzeyinde öngörülen federatif yapı, "Türkiye reiscumhuru, devletin reisidir. Bu sıfatla lûzum gördükçe Meclis'e ve Heyeti Vekiliye riyaset eder" şeklinde değiştirilir.

Cumhuriyet, Anayasanın öngördüğü federal sistemi temel alan 'çoğulculuk' üzerinde şekillenmeyince, bastırılan demokratik sorunlar bugüne dek varlığını sürdürme gelmiştir...

'Devletin dini ve dilini öngören cumhuriyeti' kabul eden değişiklik sonrasında Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret'in önergesi üzerine Reiscumhur'un seçimine geçilir ve herhangi

bir mebusun aday olarak dahi göstermeden yapılan seçimde Oturum Reisi İkinci Reis-
vekili İsmet, sonucu açıklar:

“Türkiye Cumhuriyeti için yapılan intihapta reye iştirak den âzanın adedi 158'dir. 158
âza müttefikan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini

Cumhuriyet Riyasetine intihabetmişlerdir (sürekli alkışlar ve yaşasın sadaları).”

287 mebusun bulunduğu BMM'de oturuma 158 üye katılır ve bunların oybirliği ile
Cumhuriyet Riyasetine seçilen Ankara Mebusu Mustafa Kemal, kürsüye gelir ve şu de-
ğerlendirmeyi yapar (TBMM/II-3, sayfa 99-100):

“Muhterem arkadaşlar, ... yeni Türkiye devletinin zaten cihanda malûm olan, malûm ol-
ması lazımgelen mahmahiyeti beynelmilel mâruf unvanı ile yadedildi... Reisicumhur unvanı
ile yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza (Estağfurullah, hakkınızdır sesleri)...

Asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlum olan milletimiz, Türk milleti, hakikatte
meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu...

Türkiye Cumhuriyeti cihanda işgal ettiği mevkie lâyıık olduğunu âsariyle ispat ede-
cektir...

Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır...”

Bozok Mebusu Avni, bir dua okunsun açıklaması ve dua edilsin açıklamaları üzerine,
Karahisar Mebusu Kâmil tarafından kürsüde dua kıraat edilmiştir yani okunmuştur.

Meclis'in 29 Ekim'deki oturumunda cumhuriyet ilan edilmiş ve ardından hemen
reisicumhur da seçilmiştir. Oylamaya katılanların listesi tutanaklara eklenmemiş
olup,18.00'de başlayan Meclis çalışması 21.00'de biter.

Cumhuriyet ilanıyla, böylece 1921 Anayasası'nın demokrasinin taban bulmasını ve
kurumsallaşmasını sağlayacak iller düzeyinde öngördüğü federalizm de anayasadan çı-
karılmıştır...

'Sözde Halifelik'

30 Teşrîn-i Sâni 1339'daki (30 Ekim 1923'deki) toplantıda Türkiye Reisicumhuru
Mustafa Kemal'nin BBM riyasetine gönderdiği tezkeresi üzerine oylama yapılır ve 166
oyla Malatya Mebusu İsmet'in İcra Vekilleri Heyeti Risayeti'nde yeni İcra Vekilleri Heyeti
oluşturulur.

Başvekil İsmet (İnönü), nutkunda “.. Dahilde huzur ve emniyeti ve terakki ve inkişafı
temin için Cumhuriyet hükümeti, kemali azim ve metanetle, kemali ısrar ve takip ile
hareket edecektir” yorumunu yapar (TBMM ZC/II-3, sayfa 103).

Bu anlamda İsmet, TC'nin birinci hükümetini (30.10.1923-6.3.1924) kurmuştur.

2 Mart 1340'da (2 Mart 1924'de) Meclis Başkanlığına verilen teklifler, 3 Mart'taki
toplantıda gündeme alınıp tartışılır, Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâ-
letlerinin İlgasına Dair Kanun, Tevhidi Tedrisat Kanunu, Hilafetin İlgasına ve Hanedanı
Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun olarak
kabul edilir (TBMM ZC/II-7, sayfa 21-69).

Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile

de, Umuru Diyanîye Riyaseti Makamı yani bugünkü adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı oluşturulmuştur...

Halifelîğin kaldırılmasını sağlayan kanunun 1'inci maddesinde, "Halife halledilmiştir. Hilâfet, hükümet ve cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemîc (bir şeyin içine sokulmuş veya sarılmış, konulmuş) olduğundan hilâfet makamı mülğadır" denilerek, Meclis'in Halifelîği içerdîği de ifade edilmektedir...

Her iki değişikliğin yani Halifelîğin kaldırılmasının ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasının aynı günde yapılması, hem sistemsel çelişkiyi hem de uyumu göstermektedir...

Böylece cumhuriyet ilanı sonrasında Halifelik, 3 Mart 1340'da (3 Mart 1924'de) kaldırılır ve böylece saltanatın kaldırıldığı 1 Teşrîn-i Sâni 1938'den yani 1 Kasım 1922'den (ve 29 Ekim 1923'den itibaren de Cumhuriyet yürürlüktedir) beri süren 'sözde Halifelik' (Jaescke'den aktaran Mete Tunçay, age, sayfa 70) ve dönemine son verilmiştir.

Sonuç yerine

Mondros Mütarekesi sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası her ne kadar kendi siyasal hayatına son vermiş ve kadroların bir kısmı yeni bir fıkra kurmuşsa da, İttihatçılar, müdafaa-i hukuk cemiyetleri, Erzurum ve Sivas kongreleri ile şekillenen ve faaliyet merkezi olarak Ankara'yı seçen siyasal oluşumda belirleyici konumda olmuştur.

Yıllar sonrasında gerek Mustafa Kemal'in gerekse diğer İttihatçılar'ın anılarında ve değerlendirmelerinde belirttiği gibi, esas olarak İttihat ve Terakki'nin siyasal düşüncesinden olumlanarak bahsedilmiş, sahiplenilmiş ve savunulmuştur...

1910'ların Osmanlı siyasal hayatında İttihat ve Terakki'nin 'Anadolu'yu homojenleştirmeye' yönelik belirginleşen etnik milliyetçilikle, askeri bürokrasinin etkinliğinde iktidar eyleme anlayışının ve kadrosunun, 1920'lerin Anadolu'sunda sistemin kurumsallaşmasında aktif olması itibarıyla bir sürekliliği vardır...

1 Mayıs 1920'de İcra Vekilleri Heyeti'yle (hükümetle) ilgili yapılan tartışma sırasında BMM Reisi Mustafa Kemal'in, hükümetin iki üyesi olan Müdafaa-i Milliye Vekili (Milli Savunma Bakanı) ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanı) arasındaki ilişkiyi değerlendirirken Osmanlı dönemine de değinerek, Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin konumuyla ilgili belirlediği, 'vatanın müdafaaası yanı sıra dahiliye ve hariciye ile ilgili alakadar olması gerektiği' görüşünün (TBMM ZC/I-1, sayfa 163-165), aslında sırf 1920'lerle sınırlı kalmadığını bugüne değin süren tartışmadan anlamaktayız...

O günden bu güne askeri bürokrasinin yürütmeden yargıya alan genişlemesi konuyla ilgili tartışma, azalmayıp aratarak devam ede gelmiş, bu da esas olarak sivil ve özellikle askeri bürokrasinin oluşturduğu devlet elitinin konumunu güçlendirmiştir...

Oligarşinin etkin kanadı devlet elitiyle, diğer kanadı 'siyasi' elit arasında, merkez-çevre ekseninde somutlaşan sorunlar da yaşana gelmiştir... Oligarşik ittifakta siyasi elit, hep devlet elitinin gölgesinde kalmıştır...

Osmanlı döneminde Meclis-i Mebusan'da mebus olmuş ya da sivil veya askeri bürokrat olarak görev yapmış İttihatçıların, gerek İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın ge-

rekse Büyük Millet Meclis'in komisyonlarında ya da yürütme organlarında, önemli bir etkinliğe sahip olduğu gözlenmektedir...

Etkinlik sadece komisyonlarla sınırlı kalmamıştır; 1920 nisan-1923 ekim döneminde İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin yani başbakanların hepsi İttihatçıdır...

1920'lerde, 1910'lardaki İttihatçılardan 'bağımsızlık' yani bir kopuş yaratılmak istenmiş de, tarihin, kişilerin değil önceli geçmişinden beslendiği toplumsal hayatın yaptığı gerçeğinden hareketle bir devamlılığın olması anlaşılmaz değildir...

Kadrosal birlik, önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde, BMM'de I. Grup'ta ve 9 umdenin açıklanması sonrasında Meclis'in ikinci devresinde Halk Fırkası'nda sağlanmış olup, 1921 Anayasası'nda ifadesini bulan kader birliği yaparak Anadolu'da 'bir arada yaşama' anlayışı, cumhuriyetin ilanıyla birlikte 'herkes Türk'tür' de yoğunlaştırılmış ve halifeliğin ilgası sonrasında Sünni İslam kimliği de Diyanet İşleri Başkanlığı şahsında resmi kimliğe kavuşmuştur...

Ayrıca Sünni din adamı yetiştirmekle programlanan İmam Hatip okulları bu dönemde (1930-1950 arasında kapanmışsa da) kurulmuş ve bugüne kadar süre gelmiş ve oligarşinin önemli bir destekleyici potansiyel gücü olmuştur...

Türk-İslam sentezi olarak adlandırılan resmi ideolojinin Türkcülükle, Sünni İslam birliğinin geçmişi İttihat ve Terakki dönemine 1910'lara uzanırsa da, esas şekillenmesi 1920'ler sonrasında gerçekleşir...

1921 Anayasası'na 29 Ekim 1923'de yapılan değişiklikle giren "Türkiye devletinin dini, dinî İslamdır" ifadesi 1924 Anayasası'nda 1937'deki değişikliğe kadar aynen yer almıştır. Her ne kadar Anayasa'dan 'devletin dini İslamdır' ifadesi çıkarılmışsa da, Diyanet İşleri Başkanlığı ve İmam Hatip Okulu faaliyet bütünlüğünde devlet, bütün dinlere eşit uzaklıkta durmamış (yani Sünni İslam dışındaki dini görüşleri dışlamış) olup, esas anlamda 'sözde laiklik' yaşanmış ve bu durum da, Sunniler tarafından 'din ve vicdan özgürlüğü' gerekçesiyle türban gibi kıyafetle maskeleymiş ve Diyanet'in bugünkü konumunun yarattığı 'rantı' savuna gelmişlerdir...

1910'ların kadrosal ve siyasi mirası üzerinde Mustafa Kemal önderliğinde şekillenen yeni oluşumla, İttihat ve Terakki'nin 1910'lar çizgisinde ısrarcı olan İttihatçılar arasındaki çatışma, kimi kez geçitirilmişse de en son 1926'da kırılmayla nihayete son bulmuş ve Mustafa Kemal önderliğindeki 'modernite' hareketi, 'etnik ve dini homojenleşmeye' yönelik programatik yaklaşımı ve bunun icraatı itibarıyla politik ve ekonomik istikrarı tam sağlayamamıştır...

Onun için bugün de, etnik ve dini homojenleştirmeyi amaçlayan Türk-Sünni İslam sentezi, şiddet ve kanunlara rağmen keyfi yönetim ile iktidar sahip olan oligarşinin ekonomi politliğinde laiklik ve cumhuriyet kadar demokrasinin de önemsenmemesi nedeniyle, özünde halkın dışlanmasında ifadesini bulan bireyin meşrutiyetini ve hukuki varlığını gözetmeyen anlayışın taşıdığı sistemsel sorunların 'sıcaklığını' halen yaşamaktayız...